

Žurnalas KARDAS įsteigtas Lietuvoje 1925 m. Leistas iki 1940 m.
Atkurtas 1989 m.

2016 m. Nr. 3 (471)

TURINYS

Poeto, karininko,
dīm. kpt. Liudo Žukausko-*Sakalinio*
ŠIRDIS IR PLIENAS

2

Karui prasidėjus.
Prie laužo su lenkų kariais

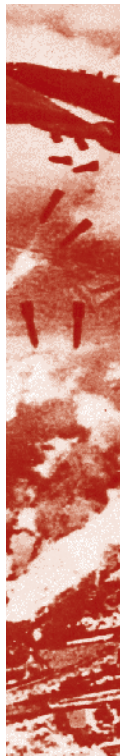
10

Lietuvos karo aviacijos
lakūnų ženklai ant lėktuvų.
II dalis

22

Jau pusę Lietuvos
apkeliavusi paroda

30

LIETUVA XIETIŠKĖ MIGLOSE

...i Hitleris 1931 metais atsisėd
...rio kedėm, pakeisdamas seną, nu
...ai Hindenburgą, Europos ir pasa
...kasdien vis labiau ir labiau
...tleris, 1914 m. didžiojo karo gr
...yžiaus ordėninkas, šiaip jau ei
...jas, Vokietijos padangėje nušvi
...tai ir staiga blyksteli žaibas
...leris išiebbė naują ideją, naują
...nacionalsocializmą. Po jo vėli
...io ir didesnio laipsnio karišk
...o nugalėti, niekaip savo dvasio
...inti su mintimi kad Vokietija

Žurnalą rengia Lietuvos kariuomenės kanceliarijos Karinės periodikos redakcija •
Adresas: Totorių g. 25, LT-01121 Vilnius; tel. (8 5) 210 3897; el. p. Darius.Varanavicius@milt
• Leidėja – Krašto apsaugos ministerija. Redakcijos nuomonė nebūtinai sutampa
su autorių nuomone. Nuotraukos, rankraščiai negražinami ir nerenzuojami •
Tiražas 3 000 egz. ISSN 1392-9437, GL-468 • Spausdino Lietuvos kariuomenės Karo
kartografijos centras, Muitinės g. 4, Domeikava, LT-54359 Kaunas • Iir IV viršeliuose –
Liudos Žukauskaitės-Istigečevos asmeninio archyvo nuotr.

POETO, KARININKO DIM. KPT. LIUDO ŽUKAUSKO-SAKALINIO ŠIRDIS IR PLIENAS

*Mieli kariai!
Jums skyriau pirmąsias
savo dainas,
jums skirsiu ir
paskutinę savo dainą.*

L. Sakalinis, 1938 m.

ANŪKĖ LIUDA ŽUKAUSKAITĖ-ISTIGEČEVA

Poezija – universali sielos kalba. Unikali kalba, kurios neįmanoma apriboti nei tautybe, nei konkrečia teritorija. Ji paliečia širdis, jaudina, gaivina, teikia vilties, kartais net sukrečia. Ypač patriotinės eilės, kadaise parašytos mūsų šaunių poetų, kurios kovose už Lietuvos laisvę stiprino karius ir partizanus, Sibiro gulaguose padėjo išgyventi tremtiniams.

Žukauskų šeima. 1940 m. Antroje eilėje – kpt. Liudas Žukauskas-Sakalinis. Pimoje eilėje pirmas iš kairės – autorės tėtis.

TAUTOS JĖGA – VIENYBĖJE. VIENYBĖ – ŽODYJE, DAINOJE, TĖVYNĖS MEILĖJE

Iš kovos laukų ir tremties vietų atsivežta tiek daug buvusių tremtinių kūrybos darbų – poezijos ir dainų, kurios padėjo žmonėms išsilaikyti ekstremaliausiomis gyvenimo sąlygomis, išgyventi, visą laiką jausti ryšį su tėvų žeme. Žmonės ir lageriuose, ir mūšiuose kartojo ankstesnių kūrėjų eiles ir dainas apie Tėvynę. Karo metų poetai, kaip ir jų likimo broliai bei seserys, buvo tautos kankiniai, privalėję paklusti okupantų valiai, tačiau laisvi savo minčių ir vaizduotės pasaulyje. Šios jėgos niekas nesugebėjo palaužti, nes patriotizmo, meilės tėvynei jausmas, matyt, buvo genetinis kodas.

Nors bėgantys metai daug įvykių ištrynė iš atminties, o to laiko amžininkai visi iškelia vė amžinybėn, mes, jų vaikai ir anūkai, rankiodami po kruopelytę išbarstytą brangiausią mūsų tautos,

valstybingumo ir jo kūrėjų istoriją, stengiamės išsaugoti savo tėvų ir senelių atminimą.

LAZDIJŲ KRAŠTAS DOVANOJO LIETUVAI NARSŲ KOVOTOJĄ IR POETĄ

Liudas Žukauskas – Lietuvos Nepriklausomybės kovų savanoris, Marijampolės bataliono 6-ojo pėstininkų Margio pulko kapitonas, karo invalidas, tremtinys. L. Žukauskas gimė XIX a. pabaigoje, t. y. 1894 m. rugpjūčio 25 d., Lazdijų rajone, Maišymuose, knygnešio šeimoje. Pradžios mokslus išėjo Seinų keturklasėje mokykloje. Užaugęs pasirinko karininko profesiją. Baigė karo mokyklą Maskvoje. Buvo I pasaulinio karo dalyvis. Tarnavo 193-iajame Svijagos pulke Rumunijos fronte. Laikinosios Vyriausybės leidimu pradėjus kurti lietuvių dalinius, būrio vadu tarnavo Smolensko lietuvių batalione. Dalyvavo Minske vykusiame lietuvių karių suvažiavime,

dėstė kareiviams lietuvių kalbą ir Lietuvos istoriją. (Vilius Kavaliauskas. *Lietuvos karžygiai*. 2014, t. 6). 1918 m. prasidėjus pirmajai karininkų registracijai Lietuvoje, birželio 24 d. L. Žukauskas užsirašė ir sąrašė buvo 22-asis.

Iš viso iki spalio mėnesio užsiregistravo 41 karys. 1919 m. L. Žukauskas tapo Lietuvos Nepriklausomybės kovų savanoriu. Mūšiuose buvo sunkiai sužeistas, tapo invalidu. 1919 m. spalio 30 d. Valstybės Prezidento įsakymu už narsumą mūšiuose su bolševikais apdovanotas 1-ojo laipsnio Kryžiumi „Už Tėvynę“. Už nuopelnus Lietuvai 2003 m. gegužės 7 d. apdovanotas Gedimino ordinu (po mirties).

L. Žukauskas pasižymėjo ne tik kovose už Tėvynės laisvę, bet ir kaip poetas, pasirašinėjęs slapyvardžiu *Sakalinis*. Jo eilės, persmelktos gilaus patriotizmo, žadino lietuvių tautinę savimonę, kvietė į kovą už Lietuvos laisvę ir nepriklausomą.

Žukauskų šeima. 1934 m.

mybę. Šis karo invalidu tapęs drąsus savanoris norėjo, pasak jo, kad poezija pasiektų ir šių dienų taurųjį jaunimą, kad šis suprastų, kaip sunkiai atgauta laisvė, bet dėl Tėvynei paaukotos sveikatos, kaip yra sakęs, nei pats, nei kiti karo invalidai nesigailintys. Šių savo įsitikinimų L. Žukauskas nekeitė iki gyvenimo pabaigos.

ANTRĄ KARTĄ GIMĘS

L. Žukauskas – spalvinga asmenybė, jautrios poetiškos sielos ir tvirtų patriotinių pažiūrų, atsidavęs karo tarnybai. Jis buvo darbštus, nuoširdus, draugiškas, nestokojantis humoro jausmo. Mokėjo laiku ir vietoj pajuokauti, papasakoti šmaikščią istoriją iš savo gyvenimo.

1919 m. rugpjūčio viduryje vyko aktyvūs kariniai veiksmai. L. Žukauskas asmeniniu pavyzdžiu vedė karius į mūšį, deja, sprogimo bangos buvo nublokštas už kelių metrų... į šieno kupetą, kur pragulėjo tris paras. Pasibaigus mūšiu, kariai ten rado neatpažįstamai sudarkytu veidu kario kūną. Jie manė, kad tai Liudas, ir pranešė į štabą, neva, kapitonas Liudas žuvo mūšyje. Spaudoje pasirodė nekrologai. Liūdna žinia buvo pranešta šeimai, žmona pradėjo rūpintis laidojimo procedūra, tačiau atvykusi atsiimti vyro palaikų buvo sukręsta dar kartą – pamatė savo vyrą sveiką ir gyvą. Pasirodo, jis, pragulėjęs šieno kupetoje keletą parų, atsigavo ir atkeliavo į štabą, kur visus nemenkai nustebino, o kai kurie silpnesnių nervų bičiuliai netgi nualpo jį pamatę.

LIKIMO VINGIAI

Kaip rašo istorijos tyrinėtojai, karininko, poeto L. Žukausko gyvenimo istorija ir jo asmenybė – tautinio sąmoningumo, meilės tėvynei ir patriotizmo pavyzdys. L. Žukauskas kariuomenėje ėjo įvairias atsakingas pareigas, imdavosi iniciatyvos, nevengdavo atsakomybės, nebijojo rizikuoti, kai to reikalavo situacija. V. Kavaliauskas knygoje „Lietuvos karžygiai“ (t. 6, p. 677) rašo, kad 1919 m. rugpjūčio mėnesį po sunkaus sužeidimo Liudas buvo priverstas pasitraukti iš kariuomenės, tačiau, prasidėjus Želigovskio

puolimui, kaip geras propagandistas ir strategas vėl grąžintas į kariuomenę. 1922–1923 m. L. Žukauskas atliko slaptą misiją ir vadovavo neutralios zonos dalyje veikusiai VI partizanų grupei. Komanduodamas lietuvių partizanams prie Merkio upės buvo nepaprastai aktyvus. Vadovavo operacijoms neutralizuojant lenkų partizanų vadą Sartonovą, lenkų maršalą Juzefą Pilsudskį. 1922 m. birželį lenkų žvalgyba už L. Žukausko galvą buvo žadėjusi skirti 80 000 lenkiškų markių (30 000 auksinių) premiją.

Vis tik ir išėjęs į atsargą L. Žukauskas ir toliau aktyviai dirbo tarnautoju. 1923–1924 m. ėjo Seinų apskrities viršininko pareigas. Buvo Lietuvos karo invalidų sąjungos narys. Nuo 1928 m. kartu su kitais karo invalidais J. P. Barčiumi, A. Kuosa ir kt. leido žurnalą „Lietuvos karo invalidas“ ir buvo šio leidinio redaktorius. Taip pat buvo laikraščio ir radiofono bendradarbis, sukūrė ir išvertė prozos kūrinių iš rusų kalbos, rašė radijo vaidinimus.

Meilė Tėvynei L. Žukauskui suteikė jėgų kovose, patriotinių jausmų nesugebėjo užgesinti nė tremtis. 1941 m. birželio 14 d. L. Žukauskas kartu su šeima – žmona Juze Avižienyte ir trim sūnumis Liudu, Stasiu ir Juozu – sovietų buvo išstremtas į Sibirą, Tomsko sritį. Ten, tremtyje, toli nuo gimtųjų namų, dažnai ties gyvybės ir mirties riba, laukė žiaurus, nepakeliamai sunkus gyvenimas, kažkuo panašus į daugumos lietuvių, atsidūrusių Sibire, kalėjusių Sibiro gulaguose. Bet jis atlaikė. Išgyveno. Neprarado vilties sugrįžti į Lietuvą. Tačiau likimas paruošė dar vieną išbandymą...

Pasibaigus karui, atrodė, kad pagaliau baigsis ir visos jo kančios. Bet 1946-ieji buvo tik pradžia. Tais metais prasidėjo areštai. L. Žukauskas buvo areštuotas Parbige, žiauriai tardytas, galiausiai nuteistas pagal sufabrikuotą kaltinimą (už antitarybinę veiklą) 10 metų lagerio režimo. Jo žmonai net neleido perduoti jam šiltesnių rūbų, kai jis buvo vežamas kalėti į Itatkos lagerius. Iš kalinimo vietų į tremties vietą grįžo tik po Stalino mirties, 1956 metais. Čia gyveno iki 1963-ųjų. Daug kam pavyko išvykti į Tėvynę iškart, o L. Žukausko šeimai laisvė buvo suteikta tik teoriškai. Nors Maskva buvo seniai ją rea-

Liudas Žukauskas-Sakalinis su žmona Sibire. 1956 m.

bilitavusi, Lietuvos SSR vyriausybė ilgai delsė, kliudė, vis surasdama priežasčių neleisti sugrįžti į Tėvynę. Tremties epopėja aprašyta L. Žukausko žmonos Juzės (vyro meiliai vadintos Ziute) knygoje „Nelaukta kelionė“: „<...> Slinko laikas. Vieni metai keitė kitus. Lenkai senai visi išvykę. Žydų, kurie turtingesni, irgi kelios šeimos išvykę, o mes liekam „visam gyvenimui“. Mat leidimas išvykti nemažai kaštavo aniems turtingiems: ...jeigu turėčiau tris auksinius laikrodžius ir 1 000 rublių, tai ir aš išvažiuočiau <...>“

TA DIENA VIS DĖLTO ATĖJO...

1963 m. minėtiems tremtiniamis pavyko grįžti į Lietuvą. Grįžę jie apsigyveno Žukauskų sodyje Česniškėje. Ten ir mes su tėveliais kartą buvome atvykę aplankyti senelių. Tas vaikiškas prisiminimas apie įsimintiną viešnągę įsirėžė į mano atmintį visam laikui. Atsimenu didelį

sodą, bulvių laukus, daržą, jaukų namelį, krosnį, garuojančius senovinius puodus ir varškės sūrio kvapą. Močiutė pati sūrį darė, man jis buvo toks skanus! O jo kvapas iki šiol primena tuos senus laikus ir viešnągę pas senelius Česniškėje.

Ir dar didelį įspūdį paliko obelų sodas... Gimiau Sibire. Niekada ankščiau nemačiau tikro obelų sodo, neskyniau obuolių tiesiai nuo medžio. Obuoliai buvo nepaprastai sultingi, saldūs, aromatingi. Delnai jais ilgai kvepėjo, aš dažnai delnus pridėdavau prie veido, kad dar kartą įkvėpčiau obuolių aromato.

Pas senelius jaučiausi labai gerai. Buvo nepaprastai jauku ir šilta. Tai toks nė su kuo nepalyginamas laimės jausmas, žinojimas, kad tave myli ir priima visa širdimi, tau visa siela atsiduoda. Rytais bėgdavau į sodą, kur ganėsi gyvuliai, šalimais tvenkinį plaukiojo antys ir žąsys...

Senelis smarkiai neprigirdėjo, turėjo ausyse klausos aparatą (tokius kištukus su ilgais nutįsiais baltais laidais), todėl, kad jis išgirstų, sakyti reikėjo į specialų garsiakalbį. Aš kartais savo skambiu vaikišku balseliu, matyt, kalbėdavau per garsiai, nes senelis išimdavo kištukus, trynė ausis, bet niekada manęs nebarė, kad kalbu per garsiai. Paglostydavo man galvą, nustatydavo aparatą tyliau ir vėl įsidėdavo į ausis.

Kitais kartais senelius lankydavom Alytuje. Ten jie gyveno pas mano dėdę. Persikėlė į Alytų pardavę savo sodybą, kadangi jau sunku buvo prižiūrėti ūkį. Apie senelio poetinius gabumus buvau girdėjusi iš močiutės. Senelis mėgo prisiminti senus laikus, dažnai rodė senų nuotraukų albumus, pasakojo apie kiekvieną nuotrauką, paskaitydavo man eilėraščių, skirtų močiutei jaunystėje, – jie kupini švelnumo, ilgesio, meilės. Mane pakerėjo jo žodžių ir minčių nuoširdumas, švelnus jausmingumas.

POETO IR KARININKO LIUDO ŽUKAUSKO-SAKALINIO ŠIRDIES IR PLIENO DAINA

Apie 1938 m. senelio išleistą eilėraščių rinkinį „Širdis ir plienas“ buvau girdėjusi ir anks-

čiau, bet pirmą kartą rankose laikiau jį tik 2015 metais. Pageltusią, laiko dulkių paženklintą knygelę pavyko nusipirkti spalio mėnesį pagal skelbimą iš žmogaus, pardavinėjusio senas savo tėvų bibliotekos knygas. Jaučiu begalinį dėkingumą tam žmogui ir savo kolegei, kuri pagelbėjo man ieškant šios knygelės. Ši knyga paliko man didžiulį įspūdį, sukrėtė savo didžiu patriotizmu ir širdingumu, jautrumu Lietuvos ir jos žmonių likimui, begaliniu noru ginti savo kraštą, netausojant savęs, nesislepiant už kitų nugaros, nežinant, kas laukia po kiekvienos kovos, bet gyvenant viena mintimi – laimėti! Nepasiduoti priešui, kovoti už kiekvieną savo Tėvynės žemės pėdą! Eilėraščiai gyvai vaizduoja to meto įvykius. Skaitant juos, jaučiamas laiko pulsas, jie užkrečia išgyvenimais, neįmanoma likti abejingam ir atsiriboti nuo jausmų. Kiekvienas žodis alsuoja meile savo kraštui, begaliniu noru matyti Lietuvą laisvą ir laimingą.

Senelio poezijos knyga sukėlė daugybę minčių, privertė giliai susimąstyti ir apie mūsų šeimos likimą. Pradėjau ieškoti informacijos ir nemažai jau radau. Atmintyje iškilo vaikystės prisiminimai, tėvų pasakojimai, vaizduotėje atgimė atskiri gana ryškūs epizodai, kai kurie įvykiai. Atsirado begalinis noras domėtis savo šeimos šaknimis ir istorija, surinkti visą informaciją ne tik apie senelį, bet ir visą giminę. Dideliam mano pasididžiavimui ir džiaugsmui, kiek man žinoma, pirmasis ir artimiausias žmogus, kuris nuėjo prosenelio pėdomis ir netikėtai pasuko į kariuomenę, yra mano dukrytė Margarita – filologė. Universitete baigusi anglų kalbos studijas, Margarita susidomėjo žygiais, po to įstojo į savanorių gretas, o vėliau – ir į karo tarnybą. Baigė bazinius karinius mokymus ir šiuo metu tarnauja Lietuvos kariuomenėje. Matyt, vėl genetinis kodas. Įvyko tai, kas turėjo įvykti. Neabejoju, kad kaip ir pirmieji Lietuvos valstybės pagrindų kūrėjai dabartiniai Lietuvos kariuomenės savanoriai, prireikus būtų ne mažiau atsidavę Tėvynei, neabejotų ir stotų į kovą dėl Lietuvos laisvės.

POST SCRIPTUM

Nors apie savo senelio gyvenimą žinau ne tiek daug, kiek norėčiau, tačiau jaučiu pareigą prisidėti prie jo atminimo įamžinimo – surinkti medžiagą apie jo gyvenimą, kovų ir kūrybos periodą. Gal kada nors viskas suguls į knygelę. Šiuo metu (po 78 metų nuo pirmojo rinkinio išleidimo) parengtas antrasis L. Žukausko-Sakalinio eilėraščių rinkinio „Širdis ir plienas“ leidimas.

Iš L. Žukausko-Sakalinio poezijos rinkinio „Širdis ir plienas“, išleisto 1938 m.

Iš eilėraščio „Drąsiųjų kelias“

<...>

Žiaurių kovų, mirties laukuose,
Po darganom ir lietumi,
Arimuose ir apkasuose –
Viena gyvenom mintimi;

Grįžę iš Sibiro į Lietuvą Liudas Žukauskas-Sakalinis su žmona Juze.

Nevargsi tu, Tėvų šalele!
Visvien, kas mums beteks patirt,
Lietuvis vieną žino kelią–
Laisvam gyvent, laisvam numirt!...

Ir priešų plienas sutrupėjo
Į savanorių krūtines
Jų kraujas – rožem pražydėjo
Po tėviškes laisvas žemes

<...>

Iš eilėraščio „Nežinomam kareiviui“

Atlikęs pareigą Tėvynei,
Kovų laukuose tu žuvai!
Nors mums į laisvę kelią skynei –
Nežinom mes, kas tu buvai...

Akis ne motina užspaudė,
Prie kapo neverkė sesuo, –
Kovos lauke patrankos gaudė,
Raudojo rūškanas ruduo
<...>

Iš eilėraščio „Savanorių kelias“

<...>
Žvabūs vasario pūtė dar vėjai,
Nemunu, Nerim dar nėjo išas,
Kai Jūs kelyje, Laisvės nešėjai,
Dygo pirmieji pusnyse kryžiai.

Klaikiai taip staugė vėjai palangėj...
Jūs gi palikę ramią trobelę,
Ėjot klumpėti vos apsirengę
Laisvę parnešti vargstančiai šaliai.

Daugelis Jūsų slapta išėjo
Tiesti į laisvę visiems mums kelią:
Kitas „Su Dievu“ tarti nespėjo
Senai močiutei, jaunai mergelei
<...>

Ėjot kaip vienas – vyrai rinktiniai,
Žengėte žingsnį – žemė drebėjo;
Arklas netiko: žemės krūtinių
Kulkom, granatom arti reikėjo.

Kardas ir ietis skynė jums kelią,
Pritarė dainos žvangančiam plienui.
Audros sugniužo į jūsų valią.
Į Jūsų kietą krūtinių sieną.

Laukė jūs grįžtant senos motulės,
Rymojo – laukė jaunos mergelės –
Veltui! Ne vienas kruvinas gulės,
Tiesdamas laisvėn Lietuvai kelią
<...>

Iš eilėraščio „Karo invalidai“

<...>
Po audrų, kovos perkūnų
Grįžom džiaugdamies laisve:
Grįžom sužalotų kūnu,
Bet sveika karių dvasia.

Žygių dienos bėgo šuoliais.
Krito daug kovos draugų...
Mes sugrįžome namolei
Invalidai be jėgų.

Šiandien luošio mes kryželį
Nešam nesiskųdami:
Stebim laisvą gimtą šalį
Džiaugsmo, meilės kupini.

Rankų, kojų mes netekom
Įkaršty aršios kovos;
Karo žygiuose apakom –
Tautai troškome šviesos.

Jaunas broli ir sesele!
Tavo džiaugiamės džiaugsmu.
Velkam luošio mes kryželį,
Kad neviltum jungo tu.

Iš eilėraščio „Senoji gvardija“

<...>
Pro siaubingus patrankų griausmus
Tavo balsą išgirdom, Tėvyne!
Kai iš tolių tu pašaukei mus
Į žiaurias ir nelygias grumtines.

Tau pašaukus, mes ėjom visi,
Kad išvytum svečius neprašytus.
Ėjom pėsti, išvargę, basi
Kad tu vargo daugiau nematytum
<...>

KARUI PRASIDĖJUS. PRIE LAUŽO SU LENKŲ KARIAIS

Šis rašinys – tik nedidelis istorijos epizodas: 1939 m. rugsėjo 1 d. Lenkiją užpuolė Vokietija, o rugsėjo 17 d. – Sovietų Sąjunga. Po nesėkmingo Lenkijos gynimo prasidėjo masinis karių ir civilių gyventojų traukimas iš okupuotos šalies. 1939 m. rugsėjo pabaigoje Lietuvos sieną kirto apie 27 000 civilių asmenų ir 15 000 lenkų karių bei policininkų, kurie pagal tarptautinę karo teisę buvo internuoti. Iš pradžių jie buvo skubiai įkurdinti Birštono, Kulautuvos ir Palangos kurortuose, Alytuje, Kuršėnuose ir Rokiškyje, vėliau – perkelti į keturias dideles stovyklas Kalvarijoje, Ukmergėje, Vilkaviškyje ir Kaune. Vadovaujantis tarptautinėmis sutartimis, jais rūpinosi Lietuvos Vyriausybė, civiliais pabėgėliais – Lietuvos Raudonasis Kryžius, padedamas Tarptautinio Raudonojo Kryžiaus. Lietuvos Vyriausybė ir įvairios organizacijos ragino gyventojus padėti kaimyninės valstybės karo pabėgėliams ir juos paremti. Į šį kvietimą atsiliepė daug Lietuvos gyventojų. Su entuziazmu civiliais karo pabėgėliais rūpinosi Lietuvoje gyvenę lenkai ir žydai.

Tačiau šiuokart daugiau kalbama ne apie internuotuosius, o apie 1939-ųjų rugsėjį saugoti valstybės sienos mobilizuotus Lietuvos karius.

Užrašų autorius – vienas iš anuometinių Lietuvos ateitininkų vadovų (*ateitininkai – lietuviška katalikiška jaunimo organizacija, įkurta 1910 m., į kurią buvo priimami mokiniai, studentai, o nariais laikomi ir mokslus baigę organizacijos nariai, vadinamieji sendraugiai, 1930 m. tautininkų partijos buvo uždrausta, abiejų sovietinių okupacijų laikotarpiu laikyta antivalstybine, o*

atkurta Vilniuje 1989 m.), nepalaužiamas laisvės kovotojas Jonas SENAUSKAS (1911–1983).

Gimė jis 1911 m. gruodžio 24 d. Naumiestyje (Šakių aps.), dabar – Kudirkos Naumiestis. Baigė vietinę

„Žiburio“ keturių klasių progimnaziją ir Marijampolės Rygiškių Jono gimnaziją. Į ateitininkų veiklą įsitraukė pradėjęs eiti vidurinį mokslą. Nuo 1931 m. studijavo teisę Vytauto Didžiojo universi-

Jonas Senauskas su mama ir sūnumi Kęstučiu prie namų Pašėtės kaime (Kėdainių r., 3 km į šiaurės rytus nuo Šėtos gyvenvietės).

tete. 1935 m. ateitininkų kongrese Telšiuose buvo išrinktas Ateitininkų federacijos generaliniu sekretoriumi. Tuo pat metu tapo Suomijos, Estijos, Latvijos ir Lietuvos studentų sąjungos pirmininku. Vėliau įstojo į karo mokyklą, baigė ją kartu su 14-ąja kariūnų aspirantų laida.

Lietuvą okupavus sovietams, 1941 m. birželį J. Senauskas buvo ištremtas į Vorkutos sritį. Lageriuose ir tremtyje išbuvo 18 metų, ten sukūrė šeimą su kaline medike Vlada Pilipavičiūte, susilaukė sūnaus. Grįžęs į Lietuvą iki pensijos dirbo statybose. Mirė 1983 m. spalio 22 d., palaidotas Kėdainių r. Šėtos kapinėse.

Straipsnis skelbiamas pirmą kartą. Dėl vietos stokos jis šiek tiek sutrumpintas.

Lenkų kavaleristai joja per vokiečių subombarduotą Sochačevą. 1939 m. rudenio.

LIETUVA MIGLOSE

JONAS SENAUSKAS

Kai Hitleris 1933 metais atsisėdo į Vokietijos kanclerio kėdę, pakeisdamas seną, nusipelniusią Vokietijai Hindenburgą, Europos ir pasaulio politinis dangus kasdien vis labiau tamsėjo. Hitleris, 1914 m. Didžiojo karo grandinis, geležinio kryžiaus ordininkas, šiaip jau eilinis darbininkas dażytojas, Vokietijos padangėje nušvito staiga, kaip netikėtai ir staiga blyksteli žaibas ir uždega namą <...>

Kitos politinės partijos – socialdemokratai, krikščionys demokratai, komunistai ir kt. – nepajėgė konkuruoti su nacionalsocialistais, galop pralaimėjo parlamentinius rinkimus, kuriuos Hitleris laimėjo aiškia dauguma.

Tai pirmasis juodas debesis ano meto politiniame danguje. Reikėjo laukti audrų ir žaibų. O jų laukti ilgai neteko. Tuoj prasidėjo kitų kaimyninių kraštų aneksavimas. Po nacionalsocialistų kojomis krito Rūro provincija, kuri buvo atplėšta nuo prancūzų, Sudetai buvo atimti iš Čekoslovakijos, aneksuoti austrai, iš Lietuvos buvo atplėštas Klaipėdos kraštas <...>

Prasidėjo gudragalviška užkulisinė tarybinių politikų veikla siekti artimesnio kontakto su Hitleriu ir jį, tą velnią, iškvosti bei apgauti. Norėjo užtęsti laiką, na, ir ką nors sau naudinga nuveikti. Dabar jau yra žinoma, kuo ši abipusė slapta veikla baigėsi: Ribentropas ir Molotovas pasirašė paktą, neskelbdami jo detalių pasauliui. Pagal jį jie pasiskirstė zonomis, kur turėjo laisvai, nekliudomai kurti savo savigynos dalinius. Jie skirstėsi sau svetimas žemes. Vokiečiai, palikdami Pabaltijį rusams, sugebėjo gauti iš šių keletą milijonų auksinių rublių.

Kad ir kaip sukosi nuodėmingas ruselis, bet vokiečių velnio apgauti nepavyko. Jis pasiėmė aukso maišą, o kai atėjo velnio laikas, paskelbė

Kai Hitleris 1931 metais atsisėdo Vokietijos kanclerio kėdę, pakeisdamas seną, nusipelniusią Vokietijai Hindenburgą, Europos ir pasaulio politinis dangus kasdien vis labiau ir labiau tamsėjo.

Hitleris, 1914 m. didžiojo karo grandinis, geležinio kryžiaus ordininkas, šiaip jau eilinis darbininkas dażytojas, Vokietijos padangėje nušvito staiga, kaip netikėtai ir staiga blyksteli žaibas ir uždega namą <...>

Hitleris išiebiė naują ideją, naują politinį judėjimą – nacionalsocializmą. Po jo vėliava prisigėlė žaibas ir didesnis laipsnis kariškiai, kurie, kaip karo nugalėti, niekaip savo dvasioje negalėjo atpažinti su mintimi, kad Vokietija buvo parklūpdyta prieš savo priešus – anglus, prancūzus ir amerikiečius, kurie padėjo rusams, išsipainioti iš pralaimėjusio karo.

Sie nenuoramos būriavosi Miunchebo alinėse, kur darbai ginčijosi, kurdami naujas revanšistines idėjas. Taip gimė iniciatorių pirmas būrys, kuriame Hitleris, nors ir grandinis, iškilo tarp pulkininkų ir kitų aukštesnio laipsnio karščių savo iškalbingais ir visiems imponavusia aiškia, kategoriška politine platforma – atstatyti Vokietijos nacionalinę garbę ir vėliavą jai vietą pasaulio valstybių tarpe.

karą. Tikriau sakant, pradėjo kariauti karo nepaskelbus. Šitai Hitleris anksčiau pasielgė su lenkais.

1939 m. rugsėjį Vokietija, nepaskelbusi karo, užpuolė Lenkiją.

Sugriaudėjo patrankos Lietuvos pašonėje. Skambėjo per radiją Hitlerio riaumojimai. Iš Varšuvos ir tada dar lenkų valdomo Vilniaus radijo stoties buvo duodami skubūs nurodymai ir be atvangos skambėjo sujaudintų diktorių balsai: „uvaga uvaga...“

Atsimenu, buvo sekmadienis, aš, tada Lietuvos kariuomenės kareivis, buvau nuvykęs į miestą ir su draugais per radiją stengiausi gaudyti paskutines naujienas. Klausėmės Vilniaus radijo ir aiškiai girdėjom: „Uvaga, uvaga... Jėzus, Marija“. Su lig šiais žodžiais pranešėjas nustojo kalbėti. O prieš tai visą laiką kalbėjo apie artėjančius vokiečių lėktuvus, kurie, matyt, numetė bombą į radijo stotį, nes ši po žodžių „Jėzus, Marija“ nustojo veikusi.

Buvo šurpu jausti karo alsavimą Lietuvos pašonėje

Vokiečiai tuo tarpu puolė Lenkiją, o ką jie puls po to, kai lenkai bus parklūpdyti? Įvykiai sekė vienas po kito.

Popietinėmis valandomis Kauno radijas pranešė Lietuvos Vyriausybės pranešimą apie

Lietuvos sargybinis prie Porų pasienio punkto šalia Širvintų. Per šį punktą 1939 m. rugsėjį iš Vilniaus į Lietuvą pasitraukė Lenkijos daliniai. LCVA nuotrauka, eksponuota parodoje „1939–1940 m. Lietuvoje internuoti lenkai“ (plačiau – 30–36 p.).

dalinę mobilizaciją. Reikėjo viską metus, grįžti į kareivines.

II pulko ribose, kur tarnavau, buvo skubiai formuojamas naujas pulkas, per kelias valandas jis turėjo būti suformuotas ir apginkluotas. Naktį jau turėjo išvykti į pasienį Vievio kryptimi.

Buvau paskirtas į jį I bataliono III kuopos kuopininku-viršila. Mano pareiga buvo aprenkti ir apginkluoti naujai atvykstančius anksčiau jau tarnavusius kareivius. Tai buvo įvairaus amžiaus vyrai iki 40 metų. Vidurnaktį pasiruošimas buvo baigtas, o pirmą valandą nakties sunkvežimiai vežė mus į paskirtą vietą.

Sunku buvo realiai įsivaizduoti, kad įvesta karo padėtis. Rodos, viskas aišku ir suprantama, kas darosi, bet nejaugi tai jau tikras karas, tikri šoviniai šovininėse ir tikrai šausime pagal komandą ne į taikinių, o į priešą? Ir jis palieptas šaus į mus?

Nors jautėme, kad važiuojame saugoti pasienio, bet ką reiškia saugoti? Nuo ko saugoti: nuo piliečių ar svetimos kariuomenės karių?

Pravažiavę Žaslius, viduryje laukų išsilaipinome, buvome įspėti laikytis kapų tylos, atski-

rai būriais į kairę nuo kuopos vado. Buvo duota komanda žygiuoti iki kaimo, esančio nuo mūsų už poros kilometrų, prie ežerėlio. Priekyje mūsų žygiavo žvalgai, mes – paskui juos grandine už 50–60 metrų. Šautuvai buvo užtaisyti, atstatyti – parengti kovai.

Buvo tyli rugsėjo naktis. Laukai apysausiai, kalnuoti. Tamsa jau skydo, pilkėjo. Jokių kalbų, jokio riksmo. Ir nežinia kiekvieno širdyje. Nežinia, kaip nepramušama geležinė siena. Dar užvakar, nors jau siautė neramumų vėjai, gyvenimas klostėsi įprastai. Buvo aišku, ką reikia padaryti šiandien, ką – rytoj, ką reikės daryti po metų. Kiekvienas planavo savo ateitį.

O šiandien – jau viskas sujaukta. Tu sau jau nebe šeimnininkas. Pasitempęs kaip styga prieš vyresnįjį, savo nuomonės neturi, privalai, išklauses jo žodžių, sumušti kulnais ir pasakyti: „Klausau. Leiskite vykdyti!“

Tau nevalia skųstis, kad sunku, o tuo labiau pasakyti, kad manai kitaip, kad nedarysi to, kas įsakoma. Štai neši užtaisytą šautuvą ir net nežinai, kam skirtos kulkos ir už ką <...>

Po gerokos valandos ramiai priėjome tikslą –

nurodytą kaimą, sustojome ant kalnelio šalia nediduko vienkiemio ir su kuopos vadu įžengėme į trobą, kur visi dar pūtė į ušą. Turbūt gerokai išgąsdinime prikeltą iš saldaus miego šeiminką. Užsimetęs skrandą, nustebeš jis žiūrėjo į mus, mandagiai atsakinėdamas mums nelauktaite atėjus.

– Prašau, prašau, – jis kvietė į vidų atvėręs duris.

Kapitonas išdėstė reikalą.

Ūkininkas suprato, kad laikinai jis turės užleisti porą kambariukų kapitono vadavietei, prie ežeriuko įsikurs virtuvė, ir pirmą proga tegul duoda malkų, už kurias bus sumokėta. Kluone ant šieno iki pietų, vadovaujant pačiam šeiminkui, įsikuria vienas mūsų kuopos būrys. Kiti du būriai kartu su kapitonu nueina pas kitus gretimus ūkininkus, kad laikinai priglauptų poilsiui nuvargusius be nakties miego ir nuo pirmo mobilizacijos įspūdžio neatsitokėjusius kareivius.

Paskiriami sargybiniai, nustatoma jų keitimosi tvarka.

Virėjas sukosi apie lauko virtuvę. Tai buvo milžiniško ūgio vyras, mobilizuotas iš senų rezervistų, tomis dienomis dirbęs garsiam „Rambyno“ restorane. Jo ūgis buvo toks didelis, kad sandėliuose nerado jam tinkamų kelnų, munduro ir kitų rūbų. Tik kareiviška kepurė kaip gaidžio skiauterė rodė, kad virtuvės samčio meistras yra kareivis. Tai buvo linksmas ir sąmojingas vyras, malonus juokdarys, kuris, jau dalindamas pusryčius, ramiai nuteikė iš visos Lietuvos sušauktus ir dėl prasidėjusios mobilizacijos sujaudintus vyrus. Jis, lyg tam specialiai paruoštas, mokėjo kiekvienam pasakyti ką nors juokinga. Visas alsavo linksmybe: jis buvo storas, didelėm rankom, nuo juoko virpančiu pilvu, atsirėmęs į garuojantį katilą ir vikriai sėdamas žirnių sriubą, vis dainavo: „Palangos jūroj nuskendo mano meilė ir žirnių košė man ją atgaivins.“ Arba juokdamasis sakydavo: „Vyrų, nenusiminkit, bus dar blogiau.“

Šitaip nuo pat pirmos dienos virėjas Mykolas subūrė apie save „šposų“ mėgėjus. Virtuvė buvo ant ežerėlio kranto, kur po valgio jo pakrantes nusėsdavo žmonės išsiplauti katiliukų ir patraukti dūmo.

Vakar dar svetimi ir menkai pažįstami ar visai

nepažįstami kareiviai, tris kartus buvę sriubos ar košės pas Mykolą, šiandien darėsi artimesni ir leidosi į kalbas apie žaibu kylančius naujus įvykius.

Galutinai tapo aišku: vargšus lenkus puola ne tik Hitleris, bet iš pietvakarių juos spaudžia ir tarybinė armija. Tarybiniai kariai „vaduoja“ lenkus nuo ponų ir masiškai spaudžia juos, varydami Vilniaus link. Spaudžiami vokiečių ir rusų, lenkai – kariai ir šiaip jau žmonės – bėga į Lietuvą.

Mes ir esame atsiųsti bėgančius internuoti, o rusus įspėti, kad neperžengtų Lietuvos valstybinės sienos.

Šitaip susiklostė, kad mūsų kuopa buvo išdėstyta nuo sienos vos trys keturi kilometrai. Su bėgliais akis į akį susidūrė kiti mūsų pulko daliniai, kurie privalo sulaikyti ginkluotus lenkus karius, juos nuginkluoti ir palydėti į Žaslius, į pagrindinį surinkimo punktą, iš kurio internuotieji buvo vežami į Kauną.

Buvo jau gilus ruduo, poilsio vilos tuščios, šitaip lenkų kariai atsidūrė Kulautuvos, Kačerginės ir Lampėdžių laisvose nuo vasarotojų vilose.

Tris keturias dienas internavimo darbas virė be sustojimo. Lenkų bėgimas per sieną buvo masiškas.

Dar ne taip seniai lenkai lietuviams buvo patys didžiausi priešai, Vilniaus užgrobėjai. Mūsų ausyse skambėjo beveik himnu tapusi populiari daina „Ei, pasauli, mes be Vilniaus nenurimsim“. Mes buvome moraliai paruošti dėl Vilniaus susikibti kiekvienu atveju, kai kovos reikalas pašauks.

O štai tie lenkai bėga per mūsų sieną, ieškodami išsigelbėjimo nuo dviejų priešų iš karto.

Iš pradžių mes žiūrėjome į juos kreiva akimi ir sutikome su sena tulžimi širdyje. Bet kai pamatėme juos suvargusius, išsigandusius ir alkanus, visiškai pasimetusius, gailėstis suminkštino seną neapykantą. O čia dar lenkus žudo tie, kurie ir mums buvo toli gražu ne draugai, bet priešai. Juk vokiečiai 1938 metais atplėšė nuo mūsų savanorių krauju išvaduotą Klaipėdą. Rusai, nors rodė malonų veidą ir dėjosi draugais, bet nesunku buvo matyti jų užmačias suvirškinti Lietuvą, šitie rusai juk ir buvo patys didžiausi nepriklausomos Lietuvos priešai.

Situacija keitėsi kaip kino filme. Atsitikimai

buvo vienas už kitą įdomesni. Kai kurie visiškai aiškūs, kai kurie – pilni nežinomųjų.

Hitlerio ir lenkų kare mūsų simpatijos buvo aiškiai lenkų pusėje, nes Hitleris vykdė pačią begėdiškiausią ir visiškai niekuo nepateisinamą karą. O štai tarybinė Rusija, amžinai deklaruojanti esanti taikos nešėja, – kodėl ji pačiu skaudžiausiu lenkamis momentu, pasinaudodama Lenkijos nacionaline nelaimė ir, užuot jai padėjusi, kartu su vokiškaisiais fašistais draskė nepriklausomos Lenkijos kūną?

Grobuonys, patys būdami vienas kitam kruvini priešai, kol neatsiplėšė kitiems už akių pasidalintų žemių, ėjo ranka rankon ir, susitikę ant sutartos ribos, surengė... bendrą paradą.

Vargšė Lenkija, vargšės ir kitos mažos tautos, kai jas supa tokie plėšrūs kaimynai.

Savaime iškilo klausimas: kas bus su mūsų tauta? Tada dar mes nežinojome, kad Ribentropas ir Molotovas jau buvo sutarę dėl mūsų likimo <...>

Buvo kaip tik metas, kai turėjau baigti karo mokyklą, kurios kariūnu aspirantu buvau. Turėjau tapti jaunesniuoju leitenantu ir grįžti į laisvą gyvenimą. O dabar nebuvo aišku, kada baigsis karinė tarnyba, ar teks sugrįžti į mokyklą atšvesti laipsnio pakėlimo šventės? Tačiau vieną dieną viskas išsisprendė. Kapitonas, kuopos vadas, grįžo iš štabo ir, be kitų raštų, parsivežė vieną iš kariuomenės štabo, kuris paskelbė respublikos prezidento įsakymą. Mes, esant ypatingai padėčiai ir neturint galimybės visų surinkti į karo mokyklą, kaip baigę visą kariūno aspiranto apmokymą, buvome už akių pakelti į leitenantus ir palikti veikiančios kariuomenės eilėse iki atskiros potvarkio.

Pasišaukęs mane, kuopos vadas paskelbė šį įsakymą ir vietoje sugalvojo laipsnio pakėlimo ceremoniją. Kaip čia be iškilmių? Bet kur viduryje laukų gauti žvaigždutę antpečiams? Jis išsėgė iš savo antpečių dvi ir įsėgė į mano antpečius. Pabučiavau durklą, priklaupiau, kuopos vadas prisilietė savo kardu prie mano antpečių, o pasikui, vietoj šampano, juos pašlakstė vynu.

Štai jau tu nebe kuopininkas, tu – būrio vadas ir nuo šiol eisi šias pareigas – taip įžengiau į naują gyvenimą.

Vis dėlto buvo gaila, kad šis jaudinantis momentas įvyko ne mokykloje, kur, aišku, būtų daly-

vavęs Prezidentas, bet čia, viduryje mūsų šventos Lietuvos laukų, kuklioje valstiečio pastogėje. Bet guvi šeiminingė, lyg supratusi momento iškilmingumą, tuoj šoko kepti bulvinius blynus iš naujo derliaus bulvių. Tekėjo taukai per lūpas. Skambėjo negausūs, bet nuoširdūs ginklo brolių tostai <...>

Visuotino entuziazmo, kad vyrai pašaukti atlikti svarbią ir būtiną pareigą, nesijautė. Per daug netikėtai pašaukti ir staiga atitraukti nuo įprasto gyvenimo, pajutę šiek tiek vargo ne poligono, bet karo sąlygomis, jie buvo kankinami nežinios jausmo, kas bus rytoj. Visi sielos gilumoje nešiojosi šį jausmą ir jau ne vieną kartą buvo nusprendę, kad nežiūrint palikto gyvenimo sunkumų, namie vis dėlto buvo gera ir ramu. Kam jiems to reikia, tų plėšikų, Hitlerio ir jų užmačių? Visi jautė, kad karas toli gražu nereikalingas Lietuvai <...>

Kaip suprasti internavimo pareigą? Tai reiškė sulaikyti bėgančius per sieną karius, juos nuginkluoti ir sudarius pakankamą grupę, palydėti iki stambesnio internavimo punkto – į Žiezmarius ar Žaslius, ten perduoti atitinkamiems pareigūnams <...>

Kažkurią dieną anksčiau vakarop paežerėje kūrenome laužą, sumestą iš sausų pakrūmių žabų.

Prie jo paprastai būriavomės sušilti nuo drėgnos rudens oro vėsos ir patraukti dėmo, pasišnekučiuojant dienos temomis.

Linksmesnieji čia stebino vykusiais ir nevykusiais pokštais, rietė anekdotus, gyrėsi jaunystės *prajovais* ir tikrais įvykiais, kai bernaudojami ar patys būdami jauni ūkininkaičiai nedavė ramybės klėtyse miegančioms merginoms. Tarp jaunų vyrų merginų tema visada mielai klausoma, ir čia, toli nuo gimtųjų klėčių, ji žadino senus prisiminimus.

Tą dieną panašūs prisiminimai jau tekėjo gaivia srove, kai kelyje ant kalnelio pamatėme grupę kareivių. Du mūsų kareiviai nešė šautuvus pasirengę atidengti ugnį, o jų priekyje ėjo keturios poros internuotų lenkų karių. Jie sustojo kelyje už kokių 30 metrų nuo mūsų laužo, ir vienas mūsų kareivis pasuko eiti į laužo pusę. Jis atėjo paklausti tikslaus kelio į Žiezmarius, paprašyti atsigerti ir kartu šaltu vandeniu atgaivinti pavargusius lenkų karius.

Rudujų ir raudonųjų okupantų bičiuliavimasis, susitikus Lenkijoje. 1939 m.

Nusprendėm, kad visi ateitų čia, prie laužo, susodinome vienoje laužo pusėje. Virėjas, mūsų laužo karalius, nuskubėjo į čia pat esančią virtuvę puodelių ir vandens kibiro. Nuėjęs prie virtuvės sumetė, kad yra kavos likučių ir šiek tiek dar karštos žirnių košės. Pasakė vyresniesiems, kad galėtų iš bėdos ir pavalgydinti, jeigu leis vyresnybė. Visiems buvo žingeidu susitikti su lenkų kareiviais ir persimesti mintimis apie jų bėdas. Įdomiausia – išgirsti iš jų pačių, kas verčia juos veržtis per sieną.

Buvo leista tai padaryti. Lenkai pavaišinami neatsisakė, nes sakėsi, kad nuo ryto nieko neturėję burnoje. Lenkų grupę sudarė vienas leitenantas, pora seržantų ir kareiviai.

Kauno restorano virėjas, senas kaunietis miesčionis, mokėjo lenkiškai, o gal pats buvo lenkas iš Šančių. Gal dėl to lenkai jam buvo prie širdies ir jis pasistengė ne tik pagirdyti juos, bet ir pamaitinti.

Neprašyti ir netikėti svečiai šį kartą neraginamei godžiai gėrė, o paskui tiesiog rijo riebią žirnių košę.

Pamažu ėmė įsisiūbuoti kalbos. Paklausti, iš kur, kokios Lenkijos dalies, visi beveik iš eilės

pasisakė. Pasisakė ir gana santūrus leitenantas. Tai buvo lyg ir prisistatymas.

Kai pavaišinti popirosais skaniai rijo seniai ragautą dūmą, kalbos pagyvėjo, kaip visada pagyvėja išgėrus pirmąsias taureles.

Jie valandą ar pusantros ilsėjosi kartu. Kai kurie nusimetė batus, pasitaisė autus, atgaivino pritrintas vietas. Rūkantieji buvo pavaišinti bent du tris kartus.

Buvo pabandyta suplėšti, kaip sakydavome, dainą. Iš pradžių šiek tiek suvaržyta nuotaika vis laisvėjo. Tą pajuto mūsų svečiai. Vienas net pasakė, kad būtų galima pasilikti iki ryto, nes jiems nėra kur skubėti: jų gyvenimas dabar priklauso nuo kitų, ir jiems belieka laukti, patiems nereikia rūpintis, ką valgys, ką gers.

Kada visi buvo pakelti tolesnei kelionei, vienas iš lenkų karių pasakė: „Mačiau retą vaizdą, kaip eiliniai kareiviai ir karininkai kartu kalbasi, vaišinasi, dainuoja. Pas mus to nebuvo. O gal dėl to dabar, lemiamą valandą, mums pritrūko susiklausymo ir pasitikėjimo.“

Kai virėjas išvertė šiuos žodžius, ne visi suprauto, ką tai reiškia, bet man tai buvo mintis, nuo

Raudonosios armijos daliniai veržiasi į Lenkiją. 1939 m. rugsėjo 17 diena.

kurios sumaniau rytoj pasikalbėti <...>

Pirmiausia paaiškinau, kad jau porą savaitių gyvename karo lauko sąlygomis. Mums pasisekė, kad nevedame aktyvių karo veiksmų, nes mes iš tikrųjų nekariaujame, bet esame pašaukti garantuoti sienų apsaugą ir išpėti dėl nenumatytų konfliktinių situacijų. Tačiau pasitaikė ir jų, šiuo mobilizacijos laikotarpiu buvo vienas rimtas ginkluotas susirėmimas su lenkų kariuomenės daliniu. Tai buvo nesusipratimas, kuris bemat be didesnių aukų likviduotas. Paskui tiesiogiai paklausiau: „Ką darytume ir kaip jaustumės, jei staiga viskas pakryptų tikro karo vaga?“

Klausimas buvo netikėtas ir nenukreiptas į vieną kurį asmenį, todėl, suprantama, visi tylėjo.

– Aškelovičiau, – asmeniškai kreipiausi į kareivį žydą, – ar kariautum, jei mus užpultų lenkai, kaip tai buvo nepriklausomybės pradžioje?

– Kariaučiau, jei lieptų ir jei visi kariautų, – atsakė Aškelovičius ir tai pasakęs peržvelgė akimis kitus.

– O Tumpa? – paklausiau aukštaitį Tumpą, kilusį nuo Svėdasų.

Tumpa krūptelėjo, sumišo, išmeigė akis į

mane. Žiūrėjo ir tylėjo.

– Tyli, vadinasi, nekariautum? Kaip tave suprasti?

– Aš, tamsta vade, kareivis, ką man daryti, jei nekariauti! – atsakė.

– Ar žinai, kas buvo savanoriai? – paklausiau tą patį Tumpą.

– Žinau, jie gavo žemės, trys tokie savanoriai yra mūsų kaime, vienas gavo žemės ir dar medalių...

– O tu savo noru eitum ginti Lietuvos? – paklausiau.

– Eičiau! – atsakė Tumpa, greit, garsiai ir nedvejodamas.

– Malonu girdėti tokį atsakymą. Ir aš, mielas Tumpa, taip daryčiau, ir dar daugelis taip darytų. Bet žinau, kad tikrai ne visi taip apsispręstų. Kodėl? Tai platus klausimas. Mūsų nepriklausomybės pradžioje, kai reikėjo gintis iš karto nuo trijų priešų, vieni ėjo savanoriais, o kiti – mobilizuojami. Buvo ir tokių, kurie bėgo nuo karo prievolės. Bėgo net per sieną – pas lenkus ar pas vokiečius. Žmogus žmogui nelygus. Kiekvienas turi savo mąstyseną, savo pažiūras, savo išskaičiavimus, dažnai – materialinius. Pasakysiu, kad

kariauti labai sunkus ir sudėtingas reikalas. Iš esmės kalbant, kariauti niekas nenori, ir aš nenoriu. Karas – gėdingiausias, žiauriausias ir nedorovingiausias reiškinys žmonijos gyvenime. Taip. Bet gi žmonės kartkartėmis taip susikimba, kad jiems nieko negaila – nei kitam žmogui paties brangiausio dalyko – gyvybės, nei kitų žmonių sukurtų materialinių ar kultūrinių vertybių. Viskas dega negražinamai karo ugnyje <...> Karas – blybių blybė, bet dažnai jis vadinamas šventu. Koks paradoksas: karas – šventas. Gal jį tikrai galima pavadinti šventu, kai į karą pakyla tauta, kurią žmogus-žvėris nori sunaikinti iki pelenų saujos, paversdamas pelenais patį žmogų ir jo sukurtą kultūrą? Jei į šitokį savigynos karą stoja žmogus, tai kaip jį pavadinti? Tik – savanoris, herojus, pasiaukojęs, šventas. Taip ir reikia suprasti, kad šiam užpultajam jo vedamas karas yra prievolė, užpuolikiui – nusikaltimas žudymu.

Tai kalbėjau įkvėptas. Kaip seniai tas buvo, bet ir šiandien stovi akyse – kalnelis, kareiviai draugai ir tos nepaprastos aplinkybės – platus laukas, kaimo vidurys ir tylą, kuri nešė mano balsą, ir jis grįžo, atsimušęs į sodybų medžius. Bet ar atsimušė ir į mano ginklų brolių širdis, į kurias jis beldėsi?

Manu, kad taip, nes kitą dieną, suguldęs vyrus pogulio, išgirdau: „Vade, dar ką nors papasakokite, vakar jūs buvote teisus.“ <...>

Būti kareiviu – daugeliu atvejų reiškia, kad stovi tarp gyvenimo ir mirties. Kareivis dažnai negali turėti atskiros savo nuomonės, privalo vykdyti tą, kurią savo įsakymu patvirtino vadas. Vado įsakymas nediskutuojamas. Karinė drausmė reikalauja tik vieno – vykdyti.

Vėl pradėjau nuo klausimo:

– Eilini Aškelovičiaū, – vėl paklausiau tą patį simpatiška žydišką ir su akcentu kalbantį nedidelio ūgio kareivėlį, – kaip tau atrodo, ar savo tėviškę ir tėvynę reikia mylėti, gerbti ir jai bėdoje padėti?

– Labai reikia, ir Talmudas taip liepia, – atsakė.

– Manau, kad jūs visi, vyrai, sutinkate su Aškelovičiumi? – tęsiau. Staiga mane nutraukė gruboku balsu pasakyti žodžiai:

– O kas, tamsta vade, yra tėvynė?

Nustebau, sutrikau, padariau išvadą – provokacija, Bet atsakyti reikia. Manęs klauso pusšimtis vyrų.

Heinkel He-111 bombarduoja Varšuvą. 1939 m.

– Klausimas rimtas, seniai jį nagrinėja mokslininkai filosofai ir paprasti žmonės, sakysim, kai tėvas, auklėdamas sūnų, nori jam paaiškinti, kas yra ta žemė ir žmonės, kur jis gyvena. Nieko nėra mandro ir tėvui, ir sūnui. Viskas aišku. Bet štai, kai prie tėvynės sąvokos ima knistis filosofai, sociologai, tai, žiūrėk, ir neranda bendros formulės, kas ta tėvynė: filosofas anglas, sakysim, aiškina, kad jo, anglo, tėvynė yra ten, kur jis valgo ir uždirba duoną. Bet kai jis, aplinkybių verčiamas, atsiduria toli nuo vietų, kur gimė ir augo, po kelerių metų, ypač jeigu jie buvo jam sunkoki, apserga tėvynės nostalgija ir dumia atgal, arčiau savų. Tai kaip tau atsakyti, Pšibilski, kaip pats supranti? Aš laikausi savo motinos ir tėvo supratimo – jų mąstymas įprastas ir suprantamas.

Bet dar vieną dalyką norėčiau tuo klausimu pasakyti. Kodėl gi, ginklo drauge, staiga nei iš šio, nei iš to paklausei, kas yra tėvynė, lyg būtum niekada tuo klausimu negalvojęs, nieko nežinai, kaip iš dangaus nukritęs. Man regis, kad tavo klausimas turi antrąją, nematomą pusę. Taip ar ne?

Klausėjas suglumo. Visi sužiuro į jį.

– Nesuprantu, ką jūs sakote. Aš paklausiau taip sau, nepagalvojęs.

O aš jau žinojau, kad Pšibilskis, Kybartų miesčionis, šiek tiek uostęs mokslų ir niekur nedirbantis, šnekėdamas su draugais dažnai kalba apie tai, kad Lietuva neturi ateities, nes ji esanti per maža, kad išsilaikytų viena, neprisijungusi prie didžiųjų kaimynų; kad geriausia santvarka Rusijoje, kur darbo masės turi savo rankose visą valdžią; kad pasakos visa tai, ką kalba visokie pamokyti ponaičiai apie didingą, gražią Lietuvos praeitį; kad būrio vadas – fašistas, jam nuo liežuvio nenuėina kitas žodis, tik Lietuva, Lietuva, Lietuva...

Tad Pšibilskio klausimas man viską pasakė.

Supratau, kad man reikia atsakyti ne tik į tiesioginį klausimą, bet ir į jo potekstę, juk Pšibilskis norėjo teigti, kad tėvynė yra visur, kur gyvena ir maitinasi žmogus. Be to, tapo aišku, kad mobilizuotasis Pšibilskis pakliuvo čia prieš savo norą ir gyvenimo procesą aiškino pagal vakar ar užvakar skaitytus lapelius, kurie plito tarp mies- to liumpenproletariato.

Bet ar verta rimtai, kategoriškai liesti šiuos reikalus? Kariuomenė ne visai tinkama vieta politiniams dalykams, be kurių paminėjimo neapsieisi. Reikia laikytis patriotinio auklėjimo, ir to šiandien užteks. Taip ir pradėjau:

– Man patiko Aškelovičiaus atsakymas, kad ginti tėvynę įsako pats didžiausias religinis ir istorinis įstatymas – Talmudas. Jeigu jūs, lietuviai, vokiečiai, rusai, kuriuos sušaukė čia bendras mūsų likimas, žinote, kas yra Talmudas, atkreipkite dėmesį, kad žydai nėra aukštesnio ir šventesnio dalyko už jį. Talmudo nurodymai kiekvienam žydai yra šventi, vykdyti juos – privaloma. Kas išlaikė ir laiko žydų tautą iki dabar vienybėje ir santarvėje? Aišku kaip dieną – tik Talmudas. Šitame sename, istoriniame religiniame rašte, kaip pasakė Aškelovičius, ne vieną kartą, o daugelį, nurodoma, kad tėvynę reikia ginti, kad tautietis tautietį turi ginti ir kad tai – šventa kiekvieno pareiga.

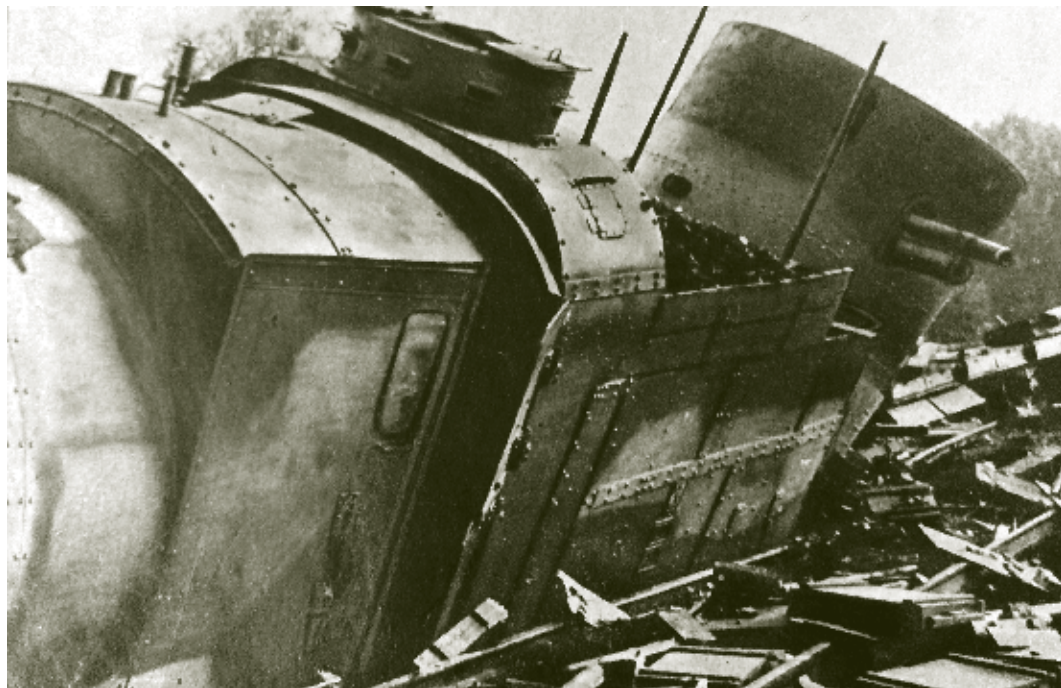
O kas mus, lietuvius, taip pat visus kitus, kuriuos priglaudė Lietuvos teritorija, įpareigoja saugoti tą žemės gabalėlį, kur jau daugelį amžių gyvename? Ką darytume, pajutę, kad vagys įsibrovė į namus ir kėsinaisi ką nors pagrobtį? Gintumėte save ir savo turtą – tai aišku. Paskui

savisaugos instinktas jums patartų, kad būtina ateityje apsidrausti nuo piktų kėslų: įrengtumėte patikimas spytnas, atitinkamai sutvirtintumėt duris ir langus ir kur nors paslėptumėt parankų ginklą. Platesniu mastu suprantant, mūsų visų namai yra tas žemės gabalas, kur gyvename, kur gyvena mūsų vaikai ir ainiai. Tas pats savisaugos instinktas reikalauja, kad gintume savo žemę, kaip mūsų šios dienos ir ateities materialinį ir dvasinį garantą. Taip jau klostosi nuo amžių, kad šią konkrečią savigynos pareigą visada vykdo vyrai, nes tai sunkus ir pavojingas darbas. Bet ne tik savigyna skatina šį reikalą ginti ir gintis, yra dar daugiau dalykų. Neabejoju, kad visi gerbiate ir mylite savo tėvus ir motinas. Pabrėžiu, gerbiate ir mylite. Jūsų tėvai gerbė savo tėvus, šie – savo, ir taip grandinė tęsiasi į praeitį, į pačias amžių glūdumas, kada jau mes savo tėvų genuose buvome užprogramuoti šios žemės gyvenimui. Šiandien štai mes jau gyvename, atėję iš praeities, kad kurtume ateitį. Šiandien mes ir privalome ginti save ir praeitį, savo tautos istoriją, nes esame su ja surišti kraujo ryšiais, nes ta istorija – tai mes, tai mūsų tėvai, tai paveldas. Paveldas šventai skatina neprarasti jo, išsaugoti jį ateičiai, toms kartoms, kurios ateis per mus, per mūsų vaikus ir vaikų vaikus. Paveldas – tai mūsų „aš“. Aš – tai lietuvis, tai kitas Lietuvos gyventojas, išaukęs mūsų motinų motinos duotoje žemėje. O kol lemta gyventi čia, šventoje mums Lietuvos žemėje, paveldas įpareigoja ginti šią žemę. Draugas Pšibilski, štai kas ir kodėl yra tėvynės meilė, jeigu nori ją suprasti <...>

Atsitikimas artimame bažnytkaimyje per vakarines rožančiaus pamaldas dar kartą paskatino susimąstyti, kodėl liaudies dvasios gelmėse pernelyg dažnai atsiranda puvinių židinių, kaip šiaip jau sveikame tautos dvasios kūne atsiranda nesveikų vietų. Kas atsitiko? <...>

Pasirodo, kad vakarinių pamaldų metu bažnyčioje pasirodė keli (trys ar keturi) kareiviai, aiškiai išgėrę. Vienas pasilipo ant suolo, kunigui sakant pamokslą, ir prabilo: „Draugai, neklausykite jo, jis meluoja. Jo laikai baigiasi. Gana šių išpampėlių klausyti. Daugiau jie nesiurbs mūsų kraujo, nes pasienyje mūsų draugai atneša mums laisvę.“

Toks elgesys tyloje jaukioje bažnyčioje sukė-

Vokiečių subombarduotas lenkų šarvuotasis traukinys. 1939 m. rugsėjis.

lė bombos sprogimo išpūdį. Visi dalyviai pakilo nuo suolų nustebę. Išibrovėliai iš mobilizuotų karių stovėjo su kepurėmis. Rūkė papirosus ir šūkaliojo kartu su drąsiausiu. Tačiau nebailių pasitaikė ir tarp pamaldų dalyvių. Du vyrai iš paskutinio suolo pakilo, griebė mitinguotoją už diržo ir pasakė garsiai:

– Stok, girtuokli, prisipūtęs!

Žmonės lyg atitoko, šoko prie likusių ir įvijo į kampą.

Išibrovėliai kėsinosi išlįsti iš juos apsupusio rato, tačiau juos jau supo kelios eilės pasipiktinusių parapijiečių.

Miestelyje, visai netoli bažnyčios, buvo karinis dalinys, iš kurio pašaukti bemat atvyko karininkas ir du kareiviai sargybiniai. Chuliganai buvo sulaikyti ir atsidūrė daboklėje. Kai paaiškėjo išibrovėlių asmenybės, buvo skubiai pranešta mūsų kuopai, nes vienas iš jų buvo mūsų kareivis Pšibilskis <...>

Raudonieji propagandistai pogrindyje veikė visą laiką. Tačiau, neturėdami daug pasekėjų, imtis plačios veiklos nesugebėjo. Be to, visuomenė beveik nesidomėjo neefektinga ir skurdžiai atrodančia jų spauda, nuvalkiotais argumentais,

nes žinojo, kas dedasi anapus Lietuvos vadina-mame rojuje <...>

Kuopos vado nurodymu buvau pasiūstas į įvykio vietą apklausti nusikaltusių ir įvykio liudininkų. Mat Pšibilskis buvo mūsų būrio kareivis.

Akis į akį susitikau su išspagirojusiu Pšibilskiu. Jis nedrįso pažiūrėti tiesiai į mane. Jo žvilgsnis buvo įbestas į žemę. Judino sukąstus dantis. Žandikauliai prie smakro po oda be pertraukos judėjo.

Kai buvo paprašytas paaiškinti, kodėl taip pasielgė, ilgai tylėjo ir suko ratu lūpas. Paskui atsakė:

– Nežinau.

– Tu jau negirtas. Juk viską, kaip buvo, atsimeni? Tave kas už *čierką* siuntė, ar pats nutarei pasižymėti?

Jis vėl tylėjo.

– Ar ilgai tylėsi? Būk drąsus, kaip pasirodei bažnyčioje drąsuolis esąs.

– Išgėriau, man susisuko galva. Neturėjau, kur nueiti ir paskui žmones įslinkau. Buvau piktas ant savo parapijos kunigų, mane paėmė siutas ir pats nepajutau, kaip pakėliau triukšmą. Man rodėsi, kad prieš mane mūsų parapijos klebonas. Velnias žino...

1939 m. rugsėjo 14 d. žurnale KARYS išspausdinta A. Patamsio nuotrauka „Kai pietūs žygyje pakvimpa...“

– O kodėl rėkei „neklausykite, jų laikai baigiasi, pasienyje mūsų draugai atneša mums laisvę“?

– Neatsimenu, ką kalbėjau. Tik šitaip nešaučiau – tą atsimenu.

Klausiau ir mačiau, koks neatviras, bailys, melagis ir kvailas buvo Pšibilskis.

Jei jis tą padarė kieno nors siūstas, tai ir jiems tinka tie patys epitetai.

Žodžiu, buvo aišku, su kuo susiduriame. Tai ne pirmas ir ne paskutinis atsitikimas. Prasideda laikai, kai tokių atsitikimų, gal dar liūdnesnių, bus daugiau. Pogrindis, kaip gyvačių lizdas pavasarį, sujudėjo. Gyvatės pajuto šiltus pavasario saulės spindulius ir lenda iš urvų. Veikiausiai kas nors siunčia juos drumsti gyvenimą ir dezorganizuoti visuomenę <...>

Nusikaltusiųjų apklausa buvo baigta, surašyti visi reikalingi aktai ir nusiųsti į Kauną. Jie visi laikinai sulaikyti ir pasiūsti į daboklę pas Kirvį. Kirvis – pavardė žmogaus, kuris Kaune tvarkė Kauno kariškiams įkurtą daboklę. Verta paminėti, kad apie daboklę taip ir sakydavo: „Gausi 10 pas Kirvį.“ Tai reiškė: tau skiriama bausmė Kirvio daboklėje atidirbti 10 parų. Tiko daboklės viršilai jo pavardė, nes jis buvo griežtas ir aštrus, tikrai kaip gerai pagalastas kirvis <...>

Teko vėl kalbėtis su kareiviais, nes tokie iš-

puoliai neturėjo kartotis.

– Kaip patinka, vyrai, – klausiau būrio, – Pšibilskio elgesys? Išgarsino būrį Pšibilskis. Tuo pačiu išgarsino ir visus kitus karius, ramiai ir kantriai, su pasiaukojimu atliekančius čia Lietuvos piliečio ir kario pareigas. Iki šiol būrio vadovybė nepatyrė nieko, kad galima būtų jumis nepasitikėti. Dabar tą pasitikėjimą aptemdė šešėlis. Juk ką sako šitie žodžiai: „...pasienyje mūsų draugai atneša laisvę“? Pagalvokite! Kas tie draugai ir kokią laisvę jie neša? Mes esame labai arti tų draugų. Tai – tarybinė kariuomenė ir ji (pagalvokite, kas sakoma) atneša laisvę. Jei toji laisvė bus tokia pat, kurią tarybinė kariuomenė atnešė pietvakarių ukrainiečiams arba baltarusiams, argi tai laisvė? Tai grynų gryniasias pavergimas – okupacija. Ar jos, šitokios laisvės, laukė Lietuvos kariuomenės kareivis? <...>

– Turiu pranešti, kad nuo šios dienos niekas neturi teisės net valandai ar dviem pasitraukti iš buvimo vietos. Niekas iš vadų negali duoti jokio leidimo, net nubėgti į parduotuvę ar pas kaimyną pieno, kaip darydavote iki šiol. Bus dar kitų suvaržymų, apie juos pranešime vėliau.

Nevarginsiu jūsų sunkiomis mintimis. Pergvenu iki širdies gelmių. To gal neturėčiau sakyti, bet skaudu. Nesu kadrinis karininkas. Atlieku ka-

rinę tarnybą, kaip ir jūs. Kaip ir jūs, esu iš mūsų liaudies gelmių. Kaip ir jūs, ten, toliau nuo čia, turiu savo šeimą, draugus, savo darbą. Supratau jus kaip save. Supratau, kad mūsų kuopa ir būrys yra viena nedidelė mūsų mažos tautos ir visuomenės dalis, ir norėjosi, kad ji mąstyti ir dirbtų taip, kaip privalo visi, kaip dirba visi, kuriems Lietuvos gyvybė yra jų gyvybės lemtis ir sąlyga. Žinokite šią tiesą. Ir dar žinokite... jeigu atsitiks tragedija (norisi šaukti, neduok, Dieve), kad mes vėl neteksimė laisvės, tai daug kartų ilgėsitės laisvės, būtent tokios, kokią lemta turėti šiandien <...>

Ėjo dienos, viena po kitos. Nurimo pasienis. Bėglių per sieną buvo vis mažiau. Internavimo darbas sumažėjo. Kuopa, stovėjusi antroje linijoje, jau neturėjo, ką veikti.

Kaip staiga ir netikėtai buvome atsiųsti šiam darbui, taip vieną dieną irgi staiga gavome įsakymą grįžti į kareivines.

Atsiskaitęs pulke, buvau paleistas į atsargą. Šitaip pasibaigė vienas trumpas, bet įvykių ir vidinės įtampos kupinas gyvenimo etapas. Pašaipūnai apie tokius vyrus sako: „Atpylei kariuomenę – tinki į žentus.“

<...>

Kas sirgo tautos bėdomis ir jos rytojaus neaiškumu, turėjo pagrindo kasdien jaudintis ir mąstyti: toks neaiškus ir netikras prasidėjo laikas.

Valstybėje prasidėjo ekonominiai sunkumai. Reikėjo gerai ir apskaičiuotai suktis, kad litas plauktų tau į kišenę, o ne iš jos. Net ūkininkai, turtingiausias visuomenės sluoksnius, skaičiavo kiekvieną litą, gautą už pigiai apmokamą bekoną ir kitus gaminamus produktus. Ūkininkų perkamoji galia mažėjo. Siaurėjo dėl to verslininkų ir amatininkų pajamos. Niekas nebadavo, tiesa, bet ir plačiai gyventi negalėjo. Visi mėgino sudurti galą su galu. O kai sušlubuoja ekonomika, visada ima braškėti ir kiti galai. Žmogus jau toks sutvėrimas, kad visada, kai negerai, kaltės ieško kitur. Trūksta darbo – kalta tvarka, pigiai už darbą moka – kalta tvarka, sunku parduoti gaminius – kam valstybė nesirūpina normalia realizacija. Kalboms ir svarstymams nėra galo. Bet svarstymai dar tik pusė bėdos. Kartais prarandama pusiausvyra ir prasideda ekscesai, su-

keliantys įtampą ir įkaitinantys gyvenimą <...>

Daug plyšių buvo socialinėje sistemoje, pro kuriuos smelkėsi marksistinė propaganda ir klaidino darbo žmones. Socialinių klausimų sprendimas buvo nuolatinis vidaus politikos rūpestis. Tą, be abejonės, jautė valdančioji viršūnė, bet vis atidėdavo sprendimus tolimesniam laikui. Gal dėl to, kad jaunos valstybės kasdienybė pilna įvairių kitų rūpesčių. O gal jai, tai viršūnei, labiau rūpėjo savo sosto išsaugojimo reikalai. O gal ir tai, kad ji neturėjo gerai apgalvoto ir parengto pažangaus socialinio gyvenimo plano. Žodžiu, buvo daromi tik liliputiški žingsniai, užuot šuolius kengūros šuoliais.

PARENGĖ KAZYS JONUŠAS

Atsarga ilsisi. 1939 m. rugsėjo 14 d.
Žurnalo KARYS nuotrauka.

LIETUVOS KARO AVIACIJOS LAKŪNŲ ŽENKLAI ANT LĒKTUVŲ

II DALIS

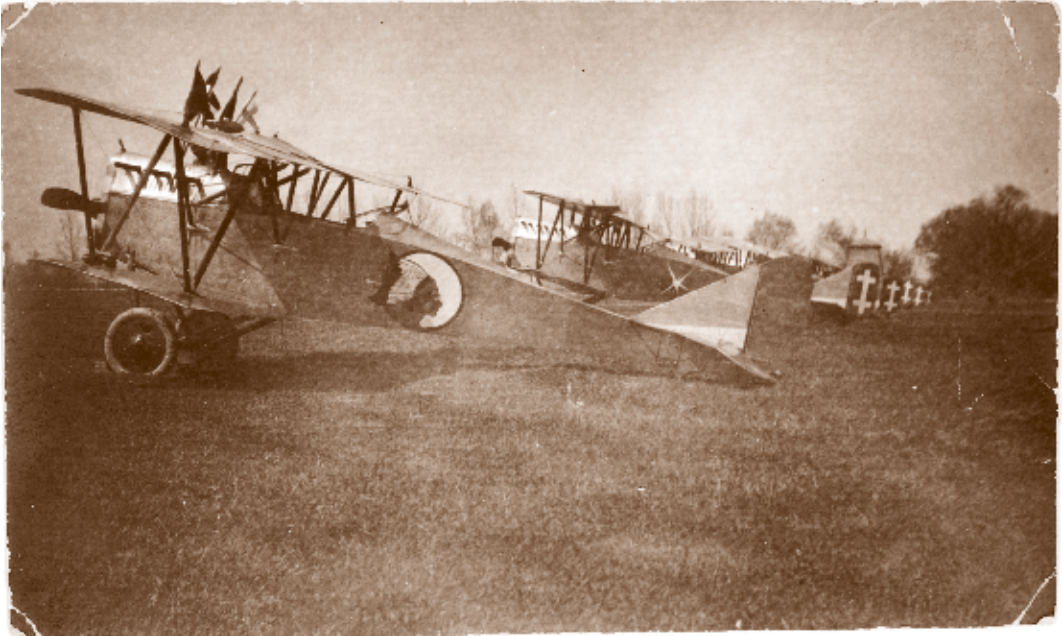
MINDAUGAS SEREIČIKAS

Jeigu Lietuvos karo aviacijos skiriamieji ženklai buvo detaliai reglamentuoti Lietuvos kariuomenės ir Karo aviacijos įsakymais, tai asmeniniai lakūnų ženklai niekaip nebuvo nustatyti. Kitaip tariant, fantazijų nesiekta riboti biurokратиškai. Nors kūrybinė laisvė – pagirtinas dalykas, tačiau istorikams tenka sukti galvą, siekiant išnarplioti dėl to susidariusius neaiškumus.

KARO LAKŪNŲ ASMENINIAI ŽENKLAI ANT LĒKTUVŲ *SVA-10*

1923 m. Karo aviacija Italijoje iš firmos „Aeronautica Ansaldo Societa Anonima di Torino“ už 745 000 lirų nupirko 10 žvalgybinių lėktuvų *SVA-10* (gamykliniai Nr. 799–808). Atgabenti į Kauną, birželio mėnesį lėktuvai buvo surinkti ir, išbandžius juos ore, perduoti 2-ajai eskadrilei. Būtent *SVA-10* ir tapo pirmaisiais lėktuvais, kurie sistemingai buvo ženklinami asmeniniais lakūnų ženklais.

Išlikusios nuotraukos liudija, kad ant lėktuvų *SVA-10* buvo nupiešta ne mažiau kaip 5 asmeniniai lakūnų ženklai. 2-osios eskadrilės vadas vyr. lttn. Vsevelodas Šembergas jam paskirtą lėktuvą pažymėjo dviem baltos spalvos lygiagrečiomis, 45 laipsnių kampu pasvirusiomis juostomis, juosiančiomis lėktuvo liemenį. Kauno meno mokyklos mokinys, vienas žymiausių Lietuvos karo aviacijos lakūnų Jonas Mikėnas savąjį *SVA-10* pažymėjo stilizuota žvaigžde, kurią vadino „kosmine žvaigžde“. Tiesa, kai J. Mikėną iš 2-osios eskadrilės perkėlė į 1-ąją, šia žvaigžde jis pažymėjo jam patikėtą naujutėlį naikintuvą *Letov Š. 20L*.

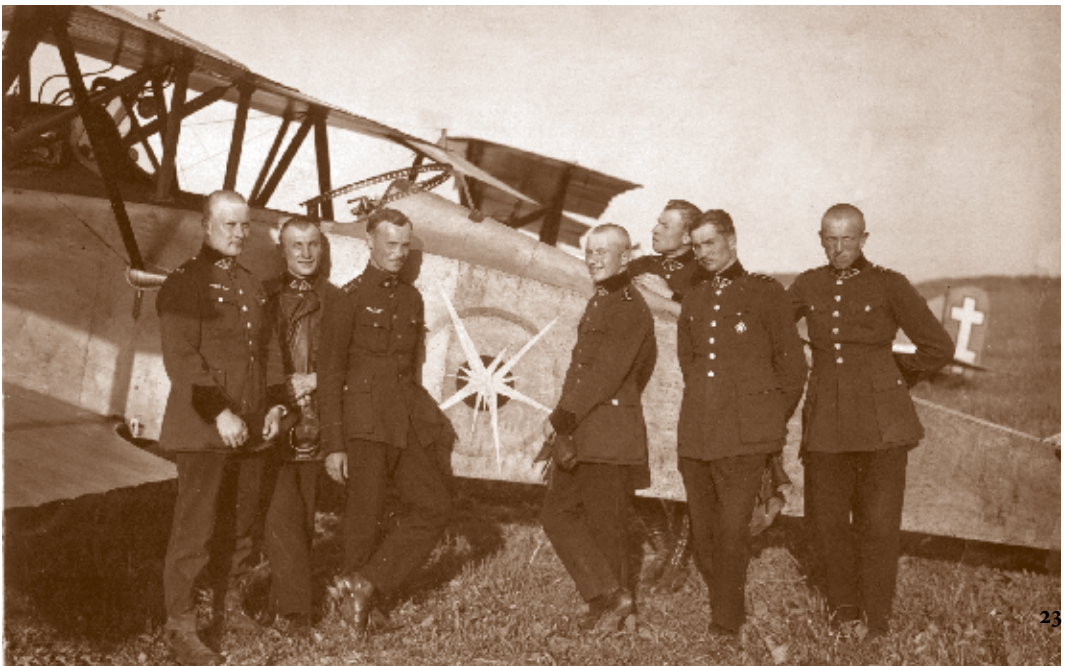

1 lentelė. Žinomi (nustatyti) asmeniniai lakūnų ženklai ant bombonešių SVA-10

Asmeninio ženklo aprašymas	Asmeninio ženklo autorius*
Baltos spalvos stilizuota žvaigždė. Autorius ją vadino „kosmine žvaigžde“	Vrš. Jonas Mikėnas
Dvi lygiagrečios 45 laipsnių kampu pasvirusios juostos	Vyr. ltn. Vsevelodas Šembergas
Indėno galva profiliu	Ltn. Simas Stanaitis
Pusmėnulis su ant krašto sėdinčiu juodos spalvos velniu, rūkančiu pypkę	Autorius nenustatytas
Lėktuvo kilis nudažytas juostomis („zebras“)	Autorius nenustatytas

*Asmeninio ženklo autoriaus karinis laipsnis nurodytas toks, kokį jis buvo užsitarnavęs, kai ženklas buvo piešiamas ant orlaivio.

Karo lakūnas vrš. Jonas Mikėnas (trečias iš kairės) prie savo asmeniniu ženklų (kosminė žvaigždė) pažymėto lėktuvo SVA-10. Kauno aerodromas, 1923 m.

Simas Stanaitis ant lėktuvo liemens šonų nupiešė indėno galvą. Prisiminimuose jis rašė: „1923 m. gavome naujas mašinas. Ir vėl pradėjome piešti kas ką išmano. Aš tuo metu skaičiau knygą, kurioje buvo graži vinjetė su indėno galva. Ji man labai patiko, tad nutariau šią galvą paversi savo ženkle. Nupiešiau negailėdamas dažų, bet išėjo taip, kad tas indėnas viename šone žiūrėjo į priekį, o kitame atgal...“ Žinomi dar du asmeniniai lakūnų ženklai, kurie buvo nupiešti ant lėktuvų

SVA-10, tačiau jų autorystės nustatyti nepavyko.

KARO LAKŪNŲ ASMENINIAI ŽENKLAI ANT LĒKTUVŲ LETOV Š. 20L

Lietuvos vadovybė 1924 m. pasirašė kontraktą, kurio vertė siekė 53 800 JAV dolerių, dėl 8 naikintuvų *Letov Š. 20* įsigijimo. Lietuvai pagamintiems lėktuvams (gamykliniai numeriai nuo

2 lentelė. Žinomi (nustatyti) asmeniniai lakūnų ženklai ant naikintuvų *Letov Š. 20L*

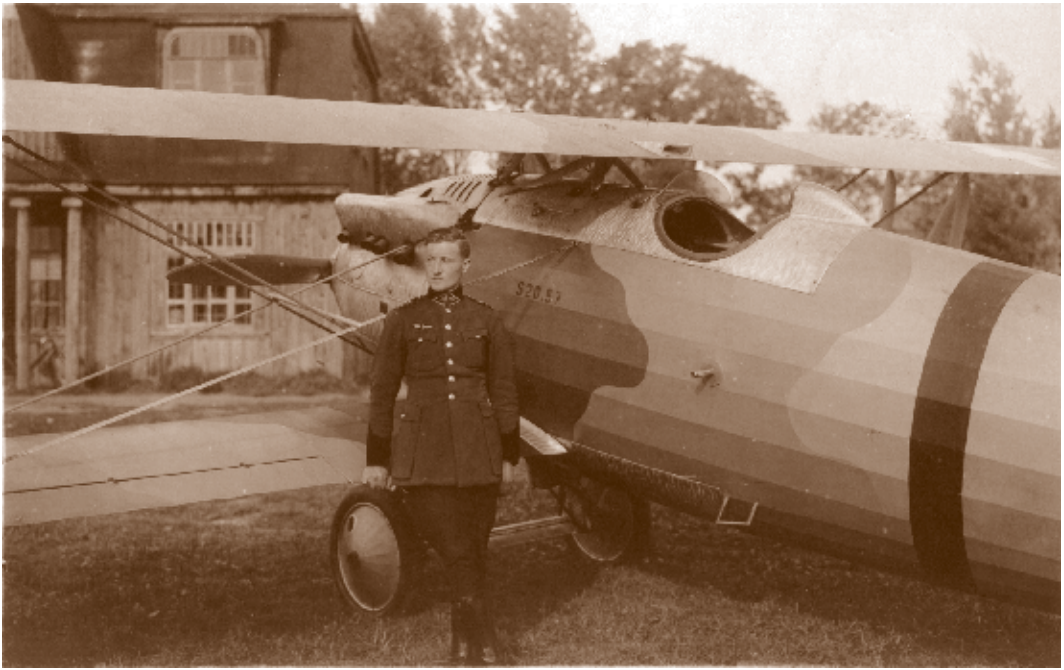
Lėktuvo modelis (gamyklinis numeris)	Asmeninio ženklo aprašymas	Asmeninio ženklo autorius*
<i>Letov Š. 20L</i> (Nr. 51)	Asmeninio ženklas nenustatytas arba jis nebuvo nupieštas ant šio lėktuvo	Autorius nenustatytas
<i>Letov Š. 20L</i> (Nr. 52)	Asmeninio ženklas nenustatytas arba jis nebuvo nupieštas ant šio lėktuvo	Autorius nenustatytas
<i>Letov Š. 20L</i> (Nr. 53)	„Smakas“ – driežą primenantis gyvis	Autorius nenustatytas
<i>Letov Š. 20L</i> (Nr. 54)	Juodame tuščiaviduriame apskritime kibirkštį primenanti „kosminė žvaigždė“	Ltn. Jonas Mikėnas
<i>Letov Š. 20L</i> (Nr. 55)	Besiranganti ir įkąsti bandanti gyvatė	Kpt. Juozas Narakas
<i>Letov Š. 20L</i> (Nr. 56)	Juodame tuščiaviduriame ovale susikertantys du trikampiai	Autorius nenustatytas
<i>Letov Š. 20L</i> (Nr. 57) **	Raudona plati juosta aplink lėktuvo liemenį	Vyr. ltn. Česlovas Januškevičius
<i>Letov Š. 20L</i> (Nr. 57) **	Liepsnomis spjaudantis slibinas	Autorius nenustatytas
<i>Letov Š. 20L</i> (Nr. 58)	Ženklo neturėjo	---

* Asmeninio ženklo autoriaus karinis laipsnis nurodytas toks, kokį jis buvo užsitarnavęs, kai ženklas buvo piešiamas ant orlaivio.

** Lėktuvas *Letov Š.20L* (Nr. 57) XX a. 3 deš. pabaigoje buvo perdažytas ir pažymėtas nauju asmeniniu ženklu – slibinu.

1-osios eskadrilės vadas karo lakūnas kpt. Juozas Narakas prie besirangančia gyvate pažymėto savo naikintuvo *Letov Š.20 L*. Kauno aerodromas, apie 1925 m.

1-osios eskadrilės karo lakūnas vyr. lt. Česlovas Januškevičius prie savojo Letov Š. 20 L, pažymėto asmeniniu ženklų (raudona juosta aplink liemenį). Kauno aerodromas, 1925 m.

51 iki 58) buvo pridėtos raidės „L“. Lėktuvai buvo pagaminti 1925 m. balandžio pabaigoje ir Lietuvą pasiekė liepą. Naujieji naikintuvai Letov Š. 0L buvo paskirti 1-ajai eskadrilei.

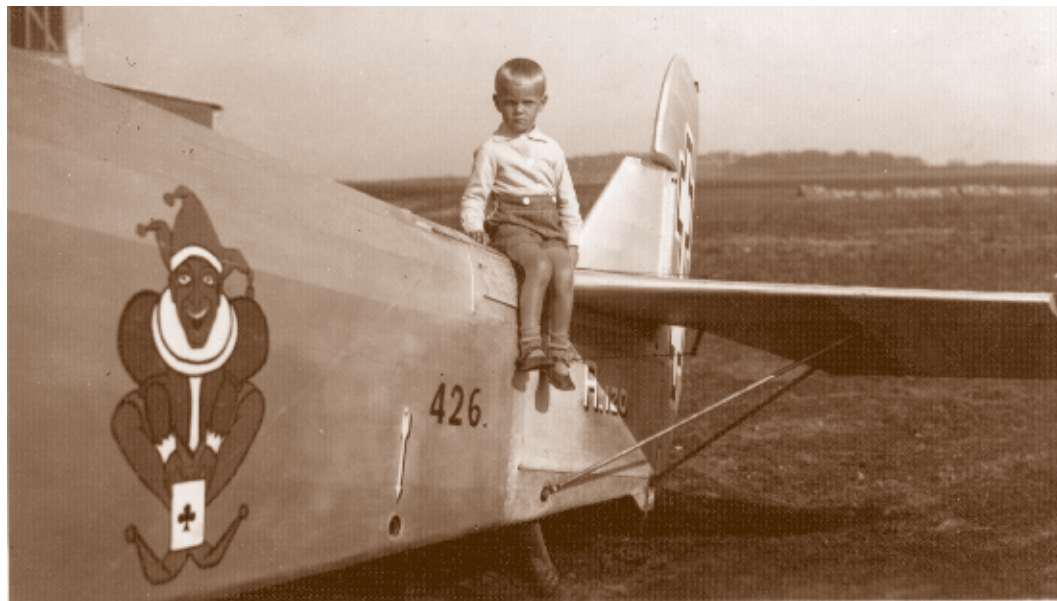
1-osios eskadrilės lakūnai 1925 m. jiems patikėtus naujutėlaičius naikintuvus suskubo žymėti asmeniniais ženklais. Būtent naikintuvų Letov Š. 20L asmeniniai lakūnų ženklai išsiskyrė savo originalumu ir įvairove. Eskadrilės vadas kpt. Juozas Narakas jam patikėtą naikintuvą pa-

žymėjo besirangančia ir įkasti ketinančia gyvate. Vėliau, perdažius lėktuvą, arčiau uodegos buvo nupiešta 45 laipsnių kampu pasvirusi ir lėktuvo liemenį juosianti tautinių spalvų juosta.

Keičiantis lėktuvų „savininkams“ taip pat buvo pakeisti ir žymėjimai – vyr. lt. Česlovą Januškevičių perkėlus į Mokomąją eskadrilę ir perdažant lėktuvą, jo asmeninis ženklas (raudona juosta aplink lėktuvo liemenį) buvo pakeista į išraiškingą liepsnas spjaudantį drakoną. Tiesa, kai

Neidentifikuoto Lietuvos karo aviacijos lakūno asmeninis ženklas (smakas) ant naikintuvo Letov Š. 20 L.

Karo lakūno kpt. Felikso Tiškaus sūnus Edmundas sėdi ant tėvo asmeniniu ženklu pažymėto *Ansaldo A. 120*. Zokniai, apie 1932–1935 m.

kada ženklai išlikdavo, nors lakūnai buvo pasikeitę. Pavyzdžiui jau minėto J. Narako lėktuvu su jo asmeniniu ženklu (gyvate) buvo skraidoma iki pat ketvirtojo dešimtmečio vidurio, kol 1936 m. rudenį šį lėktuvą lakūnas mokinys Jonas Dovydaitis sudaužė nulūžus kojų vairams.

KARO LAKŪNŲ ASMENINIAI ŽENKLAI ANT LĒKTUVŲ *ANSALDO A. 120*

Perginkluodama 3-iają ir 4-ąją eskadriles, Lietuvos karo aviacija 1929 m. iš Italijos įsigijo 20 dviviečių metalinės konstrukcijos žvalgybinių lėktuvų *Ansaldo A. 120*. 3-ioji eskadrilė gavo 6,

4-osios eskadrilės vadas karo lakūnas mjr. Leonardas Peseckas (kairėje) ir karo lakūnas kpt. Feliksas Tiškus stovi prie *Ansaldo A. 120*, pažymėto asmeniniu ženklu (klounas, rodantis pirštu į kitus sumažintus eskadrilės lakūnų asmeninius ženklus). Kauno aerodromas, apie 1929–1930 m.

4-oji eskadrilė – 8, o dar 6 lėktuvai palikti atsargoje.

Bene žinomiausias asmenini lakūno ženklas nupieštas ant *Ansaldo A. 120* yra 3-iosios eskadrilės vado mjr. Antano Stašaičio, kuris lėktuvą pažymėjo plačia juosta su karūna ir iš-

skleistu sparnu. Šiuo ženklu pažymėtas lėktuvas Lietuvos karo aviacijoje tarnavo iki 1927 metų. Rugsjūčio 21 d. pilotuojamas lakūno mokinio j. psk. Albino Palskio kartu su žvalgu, karo lakūnu ltn. Antanu Rinbutu-Oželiu, prie Vaiguvos šis orlaivis nukrito. Šios avarijos metu abu

3 lentelė. Žinomi (nustatyti) asmeniniai lakūnų ženklai ant lėktuvų *Ansaldo A. 120*

Lėktuvo modelis (gamyklinis numeris)**	Asmeninio ženklo aprašymas	Asmeninio ženklo autorius*
<i>Ansaldo A.120</i> (Nr. 318)	Plati juosta, kurios centre karūna, o greta horizontaliai išskleistas sparnas	Mjr. Antanas Stašaitis
<i>Ansaldo A.120</i> (Nr. 425)	Šokantis (bėgantis) klounas	Autorius nenustatytas
<i>Ansaldo A.120</i> (Nr. 426)	Vienoje pusėje džokeris, laikantis kortą, kitoje skrendanti džokerio galva	Kpt. Feliksas Tiškus
<i>Ansaldo A.120</i> (Nr. 431)	Klounas, rodantis pirštu į kitus sumažintus eskadrilės lakūnų asmeninius ženklus	Autorius nenustatytas
<i>Ansaldo A.120</i> (Nr. 428)	Skrendantis juodas drakonas	Autorius nenustatytas
<i>Ansaldo A.120</i> (Nr. 4?)	Narcizų puokštė	Vyr. ltn. Narcizas Tautvilas

* Asmeninio ženklo autoriaus karinis laipsnis nurodytas toks, kokį jis buvo užsitarnavęs, kai ženklas buvo piešiamas ant orlaivio.

** Gamykliniai lėktuvų numeriai buvo dviženkliai, tačiau kai lėktuvus įsigijo Karo aviacija, prieš dviženklį skaičių buvo prirašyta 3 arba 4. Jie rodė eskadrilės, kuriai lėktuvas priskirtas, numerį.

4-osios eskadrilės karo lakūnas vyr. ltn. Narcizas Tautvilas (dešinėje) prie asmeniniu ženklu (narcizų puokštė) pažymėto *Ansaldo A. 120*. Prie lėktuvo taip pat stovi kpt. Juozas Rapšys. Kauno aerodromas, apie 1929–1930 m.

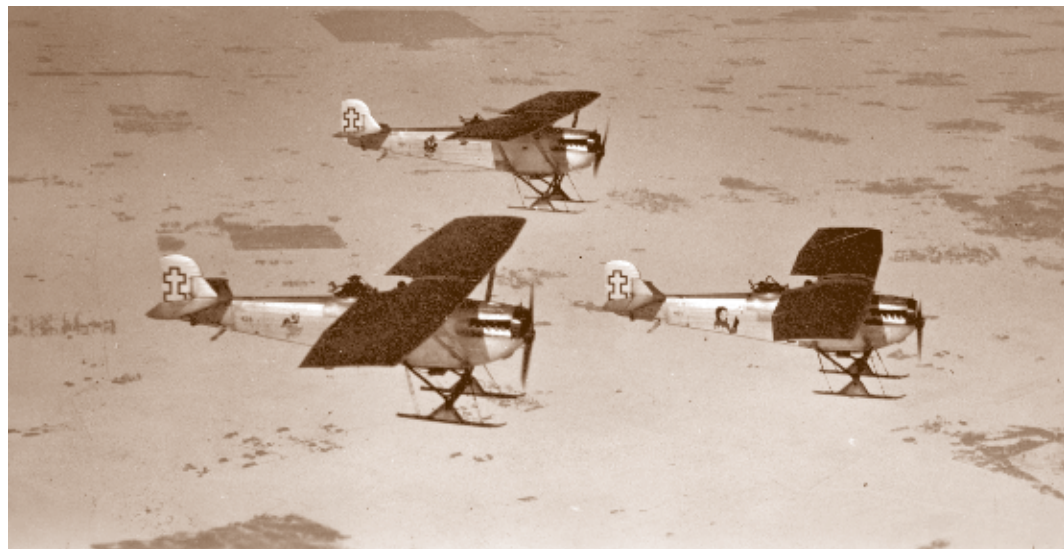
4-osios eskadrilės karo lakūnas kpt. Feliksas Tiškus (dešinėje) prie *Ansaldo A. 120*, pažymėto skrendančia džokerio galva. Kaunas, 1930 m.

lėktuvu skridę lakūnai žuvo, o lėktuvus nurašytas kaip netinkamas remontui. Remiantis išlikusiomis nuotraukomis, manytina, kad 3-iojoje eskadrilėje asmeniniu ženklu buvo pažymėtas tik eskadrilės vado lėktuvas.

Kiek kitokia situacija buvo 4-ojoje eskadrilėje. Čia karo lakūnai lėktuvus drąsiai paženklino asmeniniais ženklais ir netgi juos sujungė į pasa-

kojimą. *Ansaldo A.120* (gamyklinis Nr. 431) buvo paženklintas cirko klounu, kuris pirštu rodė į sumažintus kitų eskadrilės lakūnų asmeninius ženklus ant lėktuvų. Taip pat šios eskadrilės lakūnų asmeniniai ženklai buvo susiję tematiškai – didžioji dalis lakūnų pasirinko juokdarių atvaizdus (klouno, pajaco arba džokerio stilizuotus piešinius). Iš eskadrilės lakūnų išsiskyrė

Skrenda trys 4-osios eskadrilės lėktuvai *Ansaldo A. 120*, pažymėti lakūnų asmeniniais ženklais.

4 lentelė. Žinomi (nustatyti) asmeniniai lakūnų ženklai ant lėktuvų *Fiat CR. 20*

Lėktuvo modelis	Asmeninio ženklo aprašymas	Asmeninio ženklo autorius
<i>Fiat CR. 20</i>	Stilizuotas velnias, sėdintis ant pusmėnulio	Autorius nenustatytas
<i>Fiat CR. 20</i>	Iš geometrinių figūrų sudarytas paukščio siluetas	Autorius nenustatytas

karo lakūnas vyr. ltn. Narcizas Tauvilas. Jis asmeniniu ženklu pasirinko narcizų puokštę.

XX a. 4 deš. antroje pusėje, apie 1938 m., lėktuvai buvo perdažyti ir asmeniniai lakūnų ženklai panaikinti.

KARO LAKŪNŲ ASMENINIAI ŽENKLAI ANT LĒKTUVŲ *FIAT CR. 20*

1928 m. įsigyta 15 vienetų Turino gamykloje „Aeronautica d'Italia“ pagamintų metalinės konstrukcijos dvisparnių naikintuvų *Fiat CR. 20*. 1928 m. lapkričio mėnesį lėktuvai pasiekė Lietuvą ir prieš žiemą buvo surinkti bei išbandyti ore. Po bandymų 1-ajai eskadrilei buvo perduota 10 naikintuvų, 5 palikti atsargoje.

Iš pradžių 1-osios eskadrilės lakūnai bandė piešti asmeninius ženklus, tačiau gana greitai ši veikla buvo sustabdyta. Kadangi tuo metu piešti asmeninius ženklus ant orlaivių *Ansaldo A. 120* buvo labai populiaru, manytina, kad piešti ženklus ėmė drausti ne aukščiausioji Karo aviacijos vadovybė, o naikintuvų grupės vadas mjr. Antanas Mačiuika. Lakūnams buvo leista nusipiešti tik gamyklinius numerius, tačiau vėlesniais metais, 1934 m. maskuotės sumetimais perdažius dalį naikintuvų, gamykliniai numeriai buvo užrašyti pagal standartą. Iš išlikusių nuotraukų buvo galima nustatyti tik du asmeninius ženklus, tačiau jų autoriai ir lėktuvų gamykliniai numeriai nėra žinomi. Svarbu pažymėti, kad šie abu ženklai jau buvo nupiešti ant kitų tipų lėktuvų – stilizuotu velniu, sėdinčiu ant pusmėnulio, buvo paženklintas vienas iš *SVA-10*, iš geometrinių figūrų sudaryto paukščio siluetu – vienas *Albatros* tipo lėktuvų. Tai rodo, kad lakūnams pakeitus lėktuvus, eskadrilės ženklai buvo perkeliama nuo vieno lėktuvo ant kito.

Karo lakūnas (tapatybė nenustatyta) prie asmeniniu ženklu pažymėto naikintuvo *Fiat CR.20*. Kauno aerodromas, XX a. 3 deš. pirmoji pusė.

XX a. 4 deš. pradžioje lėktuvų žymėjimo asmeniniais lakūnų ženklais tradicija blėso. Nors anksčiau lakūnų nupieštais ženklais pažymėti lėktuvai ir toliau skraidė, tačiau dabar ant užsienyje įsigytų naikintuvų *Dewoitine D501L* ar *Gloster „Gladiator“ Mk1*, taip pat ant Karo aviacijos dirbtuvėse pastatytų inžinieriaus brg. gen. A. Gustaičio konstrukcijos įvairių tipų *ANBO* lėktuvų nauji ženklai nebuvo piešiami. XX a. 4 deš. viduryje pratiškai nebeliko nė vieno lėktuvo, pažymėto Lietuvos karo aviacijos lakūnų sukurtais asmeniniais ženklais: dar 1932 m. nurašytas paskutinis *SVA-10*, o 1936 m. ir paskutinis *Letov Š.20L*. Naikintuvai *Fiat CR. 20* ir žvalgybiniai *Ansaldo A. 120* maskavimosi tikslais apie XX a. 4 deš. buvo perdažyti, uždažant ir lakūnų asmeninius ženklus.

LIETUVOJE
INTERNUOTI
LENKAI

RAMUNĖ DRIAUČIŪNAITĖ,
VILMA JUOZEVIČIŪTĖ

JAU PUSĖ LIETUVOS

APKELIAVUSI PARODA

Graži, šventiška rugsėjo 1-oji, deja, susijusi ne vien su mokslu ir žiniomis, nes tą dieną prieš 77 metus prasidėjo II pasaulinis karas.

Prieš keletą metų, tiksliau – 2012 m. lapkričio 22 d., Lietuvos Respublikos Seimo II rūmų parodų galerijoje buvo iškilmingai atidaryta kilnojamoji paroda „1939–1940 m. Lietuvoje internuoti lenkai“, kurią, bendradarbiaudamos tarpusavyje, parengė Lenkijos ir Lietuvos institucijos – Tautos atminties institutas (IPN) iš kaimyninės Lenkijos, Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras (LGGRTC)

ir Vytauto Didžiojo karo muziejus. Vėliau ši paroda pristatyta Vytauto Didžiojo karo muziejuje Kaune, Palangos miesto savivaldybės viešojoje bibliotekoje, Birštono muziejuje, Lietuvos kariuomenės Sausumos pajėgų Juozo Vitkaus inžinerijos batalione, Lietuvos kariuomenės Didžiojo Lietuvos etmono Jonušo Radvilos mokomajame pulke, Panevėžio Mykolo Karkos pagrindinėje mokykloje, Tauragės krašto muziejuje ir šio muziejaus padalinyje Skaudvilės krašto muziejinėje ekspozicijoje, Pasieniečių muziejuje (Medininkuose, Vilniaus sav.) ir Rokiškio krašto muziejuje.

Į parodos atidarymą Seime anuomet iš Lenkijos buvo atvykusi IPN pirmininko pavaduotoja Agnieška Rudzinska, susirinko daug garbių svečių, politikų, diplomatinio korpuso narių, istorikų ir istorijai neabejingų žmonių. Tai buvo nepaprastai džiugus įvykis parodos rengėjams, puoselėjusiems ir brandinusiems jos idėją dar nuo 2009 metų. Tų metų vasarą, rengiantis minėti II pasaulinio karo pradžios ir Lenkijos valstybės žlugimo 70-ąsias metines, į LGGRTC kreipėsi IPN Viešojo švietimo biuras,

siūlydamas rengti bendrą parodą apie Lietuvoje internuotus lenkų karius. LGGRTC specialistai šį pasiūlymą entuziastingai palaikė, nors minėtas laikotarpis ir internuotųjų likimas Lietuvoje yra mažai tyrinėtas. Juo nuosekliau domėjosi tik du Lietuvos istorikai – dr. Gintautas Surgailis ir dr. Simonas Strelcovas, o priglauti Lenkijos karius 1939–1940 m. yra labai pozityvus ir gražus Lietuvos poelgis, kai, nepaisant visų buvusių nesutarimų ir Vilniaus krašto užgrobumo, buvo ištiesta draugiška ranka ir lenkų kariams, ir civiliams karo pabėgėliams. Neatsitiktinai viena iš parodos iniciatorių ir rėmėjų tapo ir Lietuvos ambasada Varšuvoje.

LGGRTC specialistai ėmėsi ieškoti medžiagos apie internuotus lenkų karius ir internavimo stovyklas Lietuvos archyvuose, muziejuose, privačių asmenų kolekcijose. Į pagalbą buvo pasitelktas ir Vytauto Didžiojo karo muziejus, kuriam tuo metu vadovavo internuotųjų karių likimu Lietuvoje besidomintis dr. G. Surgailis. Deja, 2010 m. pavasarį įvykus lenkų tautos tragedijai – aviakatastrofoje žuvus Lenkijos prezidentui, o kartu su juo ir tuomečiam IPN vadovui

Pulkininkas leitenantas Antanas Michelevičius (1895–1956), Lietuvos armijos karininkas, atsakingas už internuotųjų karių priėmimą 1939 m. rugsėjį Trakų rajone, 1944 m. išvyko iš Lietuvos. Mirė Vroclave. ©CWU

dr. Janušui Kurtykai – parodos organizavimas sustojo, kuri laiką tvyrojo nežinia. Tik 2010 m. rudenį buvo sulaukta žinių, kad parodos rengimas atnaujinamas. Reikėtų pažymėti, kad labai daug pastangų, kad atsirastų ši paroda, dėjo tuometė IPN Viešojo švietimo biuro direktoriaus pavaduotoja A. Rudzinska, kurios senelis buvo internuotas Lietuvoje. Jos šeimos fotografijos eksponuojamos minėtoje parodoje.

Nepaisydami kai kurių skirtingų požiūrių, IPN, LGGRTC ir Vytauto Didžiojo karo muziejaus specialistai sugebėjo rasti bendrą kalbą ir įgyvendinti projektą. Parodos koncepciją ir tekstus rengė A. Rudzinska, IPN Viešojo švietimo biuro specialistas Pavelas Rokickis, LGGRTC generalinė direktorė Teresė Birutė Burauskaitė, LGGRTC Genocido ir rezistencijos tyrimo departamento direktorius dr. A. Bubnys, Genocido aukų muziejaus vadovas Eugenijus Peikštenis ir Vytauto Didžiojo karo muziejaus direktorius dr. G. Surgailis. Parodoje, be Baltarusijos, Didžiosios Britanijos, Lenkijos, Vokietijos mokslinių institucijų, archyvų, muziejų ir privačių asmenų kolekcijų, panaudota medžiaga ir iš Lietuvos ypatingojo archyvo, Lietuvos centrinio

Internuotieji lenkų ulonai lydimi Lietuvos karininko, 1939 m. rugsėjis. (iš asmeninių archyvų)

Birštonas, populiarī poilsio vieta prie Nemuno, kur 1939 m. rudenį laikinai apgyvendinta dalis internuotų lenkų. (LCCVA)

valstybės archyvo, Birštono miesto muziejaus, Vytauto Didžiojo karo muziejaus, kelių privačių asmenų kolekcijų Lietuvoje.

Pirmiausia paroda buvo parengta lenkų kal-

ba ir 2011 m. liepos 13 d. atidaryta Lenkijos Respublikos Seime. Iškilmingame renginyje, kaip ir Lietuvoje, dalyvavo daug politikų, diplomatų, visuomenės veikėjų ir kitų garbių asmenų.

1940 05 04

Dži barmė nuo pat ryto. Toliau gaminama konfederatės ir skrybėlės. Visą dieną baži netvarka. Art sienos kabiru erėji. Puošiamė jė popierinėmės girlandomės. Kečvirė renkams manėžė. Liečiamė pavė abai pražiai nupieštus kvietimus. Šalė diežiū ē. Iš vienuš pusės improvizuota scena. Serius us Varšuvos vaizdas. Paluočė – viena vienintelė bahtai raudona juosta. Susiriški visa šlovėkla (ilpli, gal keturiol). Leitenantas Bohnholtz sako kėlobą apie gegužės 3-liją. Hietviliams aistruoja leterantas. Toliau dainuoja choras. Svarbiausias programos punktās – p. Kilinskio pjesės ištrauka. Ravyso visai neblogai. Vė charas ir pabaiga. Skirstomės. Mielas išpučis.

Užrašė G. Francišek Šaršėvėn Medronė de rerašė: apė. Gegužės 7 ulius mēnėjimė Vilkaviškio stovykla ē.

Vilkaviškio internuotųjų stovyklos gyvenamosios patalpos vidus. Jū. Ch. Novec, Seime 1911 metais.

Internautieji Vilkaišišio stovykloje, 1940 m. gegužės 10 d. (iš Česlovo Rysaudo fotografijos rinkinio)

Širvintų gyventojas Henryk Burdynowski tarp lenkų karių, kirtusių Lietuvos sieną. Pirmas iš kairės – Kazimierz Gumowski.

(iš Česlovo Rysaudo fotografijos rinkinio)

Dalyvavo ir parodos rengėjai iš Lietuvos. Parodą sudaro dvidešimt chronologiškai išdėstytų stendų. Juose eksponuojamos fotografijos, spaudos publikacijos, dokumentai, žemėlapiai, schemos ir daiktai atspindi tragišką Lenkijos valstybės politinę situaciją po 1939 m. rugpjūčio 23 d. Molotovo–Ribentropo pakto pasirašymo, Lenkijos gynimą 1939 m. rugsėjo mėnesį, kariškių ir civilių gyventojų pasitraukimą į Lietuvą, Lietuvos poziciją Lenkijos atžvilgiu 1939 m. rugsėjo mėnesį, internavimo stovyklų sistemos kūrimą ir išsidėstymą 1939–1940 m., kasdienį gyvenimą internavimo stovyklose, pagrindinę ir kūrybinę internautų veiklą, internavimo stovyklų administracijos pareigūnų biografijas, Lietuvos lenkų pagalbą internautiesiems ir karo pabėgėliams bei internavimo stovyklų vadovybės ir pačių internautų likimą po Lietuvos okupacijos 1940 m. birželio mėnesį.

Kasdienį internautų gyvenimą stovyklose reglamentavo griežta dienotvarkė, paremta karine drausme. Stovyklų gyventojai turėjo užsiimti

darbine ir kultūrine veikla. Stovyklose būdavo iškilmingai minimos valstybinės šventės, organizuojami chorų pasirodymai, veikė savišviotos būreliai ir bibliotekos. Ypatingu pasiekimu tapo savo leidinio ir teatro įsteigimas Kalvarijos internautųjų stovykloje. Nepaisant visų anksčiau minėtų stovyklų administracijos pastangų sukurti internautiesiems normalias gyvenimo sąlygas, daugelis jų dėl priverstinio išsiskyrimo su artimaisiais jautėsi prislegti, išgyveno dėl savo valstybės praradimo, nes nematė jokių politinės situacijos gerėjimo perspektyvų. Šios ir kitos priežastys skatino stovyklų gyventojus ieškoti išeičių. Viena iš jų – jau pirmosiomis savaitėmis internavimo stovyklose susikūrusios pagrindinės organizacijos, kurių veikla daugiausia buvo sutelkta į internautųjų moralės ir patriotizmo palaikymą. Kitas sprendimo būdas – pabėgimas iš internavimo stovyklos ir bandymai pasitraukti į Vakarų. Nors Lietuvos valdžia, siekdama sumažinti internautųjų skaičių, nuolat paleisdavo iš stovyklų asmenis, kurie būdavo pripažinti netinkamais karinei tarnybai arba buvo priėmę Lietuvos pilietybę, pabėgimai nesiliovė. Internautųjų skaičius stovyklose per 1939–1940 m. sumažėjo nuo 15 000 iki 4 372. Pastarieji, 1940 m.

birželį SSRS okupavus Lietuvą, pateko į Sovietų Sąjungos valdžios rankas ir buvo išvežti į Kozelsko ir Juchново (Kalugos sr.) lagerius. Vėliau

Rytinės maudynės prie vandens siurblio Vilkaviškio internautų stovykloje, 1940 m. pavasaris. (Iš Czesława ir Ryszardo Mackiewiczų archyvo)

pateko į lagerius už poliarinio rato. Represijų neišvengė ir internavimo stovyklų pareigūnai. Daugelis jų buvo išsiųsti į lagerius, tik keliems pavyko pasitraukti į Vakarų.

Pradėjusi savo kelią nuo Lietuvos Respublikos Seimo rūmų, paroda keliauja po Lietuvą. Šiuo

metu dėl kilnojamosios parodos „1939–1940 m. Lietuvoje internuoti lenkai“ užsakymo ir eksponavimo galima kreiptis į Genocido aukų muziejų tel. (8 5) 266 32 82 arba el. paštu edukacija@genocid.lt.

1940 m. birželį SSRS okupavus Lietuvą, internautieji pateko į Sovietų Sąjungos valdžios rankas ir buvo išvežti į Kozelsko ir Juchnovo (Kalugos sr.) lagerius.

[...] konvojus varė mus baisiais šukšniais, o kariai ir šautuvų huožėmis. Norsiai žingsniavo gen. Wacław Przeździecki. Lietuvos gyventojai su einantiais miestu atsiveikino su ašaromis ir peržognodami. [...] Buvo baisus karštelis, o vagonų langus užkalė lentomis. Neįprasta kaitra, vagonų langai užkalė lentomis, tvanku, kanikino troškulys, nedavė nė lašo vandens. [...] prasilenkdamį ties Pavilniu, staiga išgirdome šūvius, traukinys sustojo. Lejo šūvius, šaukė konvojus, Ukraiščiai kažkas pabėgo.

Alfred Kolato